

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет історії і міжнародних відносин

Кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних
дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА на тему:

**Кримінальна злочинність на теренах Вінниччини на завершальному етапі
Другої світової війни та у перші повоєнні роки (1944 – 1949 рр.): вивчення
радянського повсякдення на уроках історії України**

Використання чужих ідей, результатів і
текстів мають посилання на відповідне
джерело

Здобувача вищої освіти 2 курсу МАІЗ групи
Освітньої програми Середня освіта. Історія та
громадянська освіта. Правознавство
Предметної спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
додаткова спеціалізація Правознавство
Спеціальності 014 Середня освіта
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістр
Нежида Дмитра Сергійовича

(підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник Войнаровський А. В. доцент,
кандидат історичних наук

Розширена шкала _____
Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (прізвище , ініціали)

Члени Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (прізвище , ініціали)

(підпис) (прізвище , ініціали)

(підпис) (прізвище , ініціали)

ЗМІСТ

Анотація.....	2
Annotation.....	3
Список умовних скорочень.....	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	10
1.2. Джерельна база.....	13
1.3. Методологія та методика дослідження.....	18
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ НА ВІННИЧЧИНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	
2.1. Особливості кримінальної злочинності у перші повоєнні роки на території краю.....	21
2.2. Дитяча злочинність як показник гострої соціальної кризи.....	29
2.3. Карально-репресивні практики сталінського режиму на теренах краю як чинник формування кримінальних злочинів.....	38
РОЗДІЛ III. Методика вивчення кримінальної злочинності на виховних заходах в школі з використанням краєзнавчих матеріалів.	
3.1. Методична розробка відкритого виховного заходу. «Кримінальна та адміністративна відповідальність неповнолітніх». Сучасність та історична спадщина. Використовуємо матеріали підрозділу роботи 2.2. Дитяча злочинність.....	54
3.2. Виховний захід: Круглий стіл: «Сталінізм і проблеми девіації».....	60
Глосарій.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	71
ДОДАТКИ.....	78 – 85

АНОТАЦІЯ

Нежид Д. С. Кримінальна злочинність на теренах Вінниччини на завершальному етапі Другої світової війни та у перші повоєнні роки (1944 – 1949 рр.): вивчення радянського повсякдення на уроках історії України – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 014. Середня освіта, предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта). – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

Мета роботи – дослідити особливості криміногенної ситуації на території Вінницької області в останні воєнні та повоєнні роки, охарактеризувати динамку розвитку кримінальної злочинності та розробити методичні засоби вивчення даної теми та проведення освітньо-виховних заходів у навчальних закладах.

Магістерська робота **складається** зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури. Перший розділ присвячений історіографії, джерельній базі та методології наукового дослідження. Другий розділ висвітлює детермінуючі фактори особливостей кримінальної злочинності, характерні особливості та їх динаміку по завершенню Другої світової війни та в перші повоєнні роки: 1944 – 1949 на території Вінницької області. У третьому розділі пропонуються методичні засоби до проведення виховних заходів та вивчення даної проблематики на уроках історії та громадянської освіти.

Висновки. Аналізований період характеризується значним загостренням кризових явищ у соціально-економічному житті СРСР та зокрема і в регіоні. Ці явища набувають комплексного характеру, що було обумовлено втратами у війні та руйнаціями. Окремим чинником стає потужна репресивна політика сталінського режиму, коли злочинцями ставали за сфабрикованими звинуваченнями в антирадянській діяльності, що зумовило значний зріст злочинності.

Ключові слова: сталінський тоталітарний режим, кримінальна злочинність, кримінальний кодекс, девіація, Вінницька область, повоєнна доба 1944 – 1949 років.

ANNOTATION

Nezhyd D. S. Criminal crime in the Vinnytsia region at the final stage of World War II and in the first post-war years (1944-1949): studying Soviet everyday life in the lessons of the history of Ukraine - Qualification work in the form of a manuscript.

Qualification work for the degree of higher education of a master in the specialty 014. Secondary education, subject specialty 014.03 Secondary education (History and civic education). - Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, Vinnytsia, 2025.

The purpose of the work is to investigate the features of the criminogenic situation in the territory of Vinnytsia region in the last war and post-war years, to characterize the dynamics of the development of criminal crime and to develop methodological tools for studying this topic and conducting educational activities in educational institutions. The master's thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of sources and literature. The first chapter is devoted to historiography, source base and methodology of scientific research. The second chapter highlights the determining factors of the features of criminal crime, characteristic features and their dynamics after the end of World War II and in the first post-war years: 1944 - 1949 in the territory of Vinnytsia region. The third chapter offers methodological tools for conducting educational activities and studying this issue in history and civic education lessons. **Conclusions.** The analyzed period is characterized by a significant exacerbation of crisis phenomena in the socio-economic life of the USSR and in the region in particular. These phenomena acquire a complex nature, which was due to losses in the war and destruction. A separate factor is the powerful repressive policy of the Stalinist regime, when criminals became criminals on fabricated charges of anti-Soviet activity, which led to a significant increase in crime.

Keywords: Stalin's totalitarian regime, criminal crime, criminal code, deviation, Vinnytsia region, post-war period 1944-1949.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ВЦВК – всесоюзний центральний виконавчий комітет

ВКП (б) – всесоюзна комуністична партія більшовиків

ГУЛАГ – головне управління таборів

КП (б) У – комуністична партія більшовиків України

МВД – міністерство внутрішніх справ

МГБ – міністерство державної безпеки

НКВД — Народний комісаріат внутрішніх справ

НКГБ — Народний комісаріат державної безпеки

РНК – рада народних комісарів

СРСР – союз совєтських соціалістичних республік

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка

ВСТУП

Актуальність. Світовий історичний досвід засвідчує, що становлення і розвиток суспільства завжди супроводжувався існуванням різнотипної поведінки його громадян. Її наявність була демонстрацією незгоди, спротивом індивіда чи групи проти усталених у суспільстві, але неприйнятних для них норм чи правил, реакцією на попрання прав і свобод особистості, виявом самоідентифікації, оригінальною формою самореалізації чи самодемонстрації. Згідно усталених правових і моральних норм суспільства це трактувалося як антисоціальна, осудна більшістю поведінка.

Розгляд закономірних історичних явищ, фактів, подій не був би повним без вивчення таких антисоціальних проявів як природного складника громадянського устрою будь-якого суспільства. Радянський варіант соціального укладу також не був убезпечений від наявності та розвою різноманітних девіаційних проявів.

Завершення Другої світової війни супроводжувалося вибухом злочинності, значно ускладнилася ситуація в суспільстві. Аналіз дій влади, які швидко зуміли придушити цей кримінальний сплеск, має важливе значення для відтворення повної й об'єктивної історико-правової ситуації.

Практично не вивченою в цьому аспекті залишається післявоєнна епоха (1944-1949 рр.), незважаючи на велику кількість наукових досліджень, присвячених цьому періоду. Більшість праць висвітлює особливості політичного режиму сталінізму, масові репресії. Однак недостатньо дослідженими залишаються питання злочинності, її особливостей, а також впливу на розвиток кримінально-процесуального законодавства.

Крім того, вивчення державної політики по боротьбі зі злочинністю в післявоєнний період на основі раніше невідомих документів і матеріалів дає можливість проаналізувати позитивні і негативні риси в діях української держави щодо забезпечення правопорядку. Досвід роботи різних ланок правоохоронної системи в 1940-50-х рр. зберігає актуальність і нині, його

використання дозволить забезпечити результативність у діях всіх правоохоронних і судових органів у сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є методика вивчення на базі закладів середньої загальної освіти особливостей радянського повсякдення, зокрема питань девіації, а саме кримінальної злочинності та її впливу на поведінку населення на прикладі ситуації яка склалася у Вінницькій області.

Предмет дослідження є пошук сучасних освітніх технологій до аналізу таких явищ як конформізм та девіація на уроках Історії України та громадянської освіти, важливим є осмислення складного феномену кримінальної злочинності в умовах сталінського тоталітаризму та глибокої кризи яка охопила суспільство на завершальному етапі війни та у перші повоєнні роки. Тому первинним завданням є осмисленні і систематизації з даної теми фактичного матеріалу.

Хронологічні рамки роботи загалом охоплюють період від завершення Другої світової війни до періоду відносної стабілізації у 1949 р. на наше переконання це подолання гострої кризи пов'язаної з Голодомором 1946 – 1947 років та відносна господарська стабілізація.

Територіальні межі дослідження окреслені адміністративно-територіальними кордонами Вінницької області станом на завершальний етап Другої світової війни. За звітами для користування обласного партійного керівництва Вінниччини вказувались загальні характеристики, котрі були необхідними для номенклатури. Вказувалися територія в 27 501 квадратних км. На теренах області налічувалося 7 міст, 2 з яких обласного підпорядкування, селищ міського типу 16, сільських районів – 44, та сільських рад 1 160. Усього населення області становило 2 012 452, з них міського – 229 988, щільність населення на 1 км кв. – 73,2.

Метою роботи є на основі аналізу архівних матеріалів та фахових досліджень охарактеризувати криміногенну ситуацію на теренах Вінницького регіону, виявити її специфічні риси, класифікувати типологію кримінальних злочинів та користуючись складеною характеристикою розробити методичний інструментарій для навчального процесу, продумати методику вивчення даної

теми з метою розкрити сутність стану кримінальної злочинності та практики сталінізму у подоланні цього негативного явища у житті суспільства.

Для досягнення мети в процесі написання роботи необхідно виконати наступні **завдання**:

- здійснити аналіз джерельної бази роботи;
- опрацювати та систематизувати історіографію проблеми;
- визначити основні принципи методології та методів дослідження;
- з'ясувати детермінуючі фактори розвитку кримінальної злочинності;
- розглянути та здійснити спробу класифікації кримінальних злочинів та їх поширеність на території області;
- розкрити особливості мотивації кримінальної поведінки мешканців краю;
- на основі фактичного краєзнавчого матеріалу розробити рекомендації для проведення шкільного уроку з громадянської освіти;
- розробити адаптований для учнів Глосарій;
- підготувати сценарій виховного заходу на тему «Права і свободи людини» в умовах сталінського тоталітаризму та кримінальна ситуація в повоєнній УРСР.

Методи дослідження ґрунтуються на використанні комплексу загальнонаукових та загальноісторичних методів. При проведенні дослідження використовувалися історичний та логічний методи, які дали змогу з'ясувати події і явища соціального життя, що відбувалися в у повоєнні на теренах Подільського краю. У процесі дослідження були також використані порівняльний, статистично-аналітичний та описовий методи, які сприяли комплексному аналізу обраної проблеми та досягнення поставленої мети. Для досягнення окресленої мети використано як загальнонаукові методи дослідження (аналізу і синтезу, індукції й дедукції), так і спеціальні історичні методи, серед яких: проблемно-хронологічний, що дозволив з'ясувати характеристику кримінальної злочинності практик у часовій послідовності; структурно-системний аналіз виявився основним для виокремлення цілого та його частин;

історико-порівняльний дав можливість установити специфіку принципів репресивної діяльності владних інституцій. Методологічні принципи об'єктивності та історизму сприяли об'єктивному висвітленню фактів, подій і явищ. Методика дослідження передбачає використання універсальних принципів історичних досліджень: принцип наукової об'єктивності, історизму, комплексності критичного підходу до джерел, які передбачають усебічний, цілісний підхід до вивчення подій духовного життя повоєнної доби. У процесі роботи над дослідженням було використано проблемно-хронологічний підхід, порівняльно-історичний та структурно-системний методи, метод контекстного аналізу, статистичний метод. В процесі роботи важливим був також історіографічний метод, але особливе місце має вивчення документів особистого характеру.

Наукова новизна роботи зумовлена метою, предметом та науковими завданнями дипломної роботи, її змістом, джерелами і теоретичними висновками дослідження. Оригінальність роботи полягає в тому, що на основі використання розлогої джерельної бази було здійснено комплексну характеристику криміногенної ситуації та боротьби із злочинністю комуністичного режиму. Важливим елементом новизни є відсутність у шкільному курсі належного висвітлення стану кримінальної злочинності, розглянуто політичні репресії, депортації, але це злочини режиму. А проблемі кримінального середовища належної уваги не приділено, але саме цей фактор в значній мірі формував стан громадської думки та ставлення до кримінальної злочинності, виробляв практики спілкування та життя.

Практичне значення роботи. Основні положення дипломної роботи можуть бути використані під час написання посібників з історії України, правознавства, Громадянської освіти, вивченні історії повсякдення, підготовки шкільних уроків та виховних заходів, відповідних тем практичних занять, підготовці методичного посібника для вчителів.

Тема дослідження є надзвичайно актуальною у вивченні в загальноосвітніх закладах теми «Права і свободи людини», проведенні поза навчальних виховних заходів для широкого загалу, загальній просвітницькій діяльності.

Апробація. Основні положення дипломного дослідження були представлені на наукових форумах – Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики: VIII Всеукраїнська студентська науково-практична конференція. 4 квітня 2025 року. Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова; Регіональні студії української історії. III Всеукраїнська студентська науково-практична конференція. 10 квітня 2025 р.

Публікації. Були опубліковані статі: Нежид Д. С., Войнаровський А. В. Боротьба органів державної безпеки УРСР з антирадянськими проявами в 1948 р. на Вінниччині.//Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. 4 квітня 2025 року. Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2025. 721 с.; Анатолій Войнаровський, Дмитро Нежид. Карально-репресивні практики органів МГБ у Вінницькій області: 1948 р.//Вісник факультету історії і міжнародних відносин : збірник наукових праць. Випуск 23 / Відповід. ред. О.А. Мельничук. Вінниця.; ВДПУ, 2025. 142 с./ с. 122 – 127.; Дмитро Нежид. Антирадянські виступи на Вінниччині по завершенню Другої світової війни: за звітами Вінницького обкому КП(Б)У.//Регіональні студії української історії. Матеріали III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. 10 квітня 2025 р. / відповід. ред. І.М.Романюк. Вінниця : ВДПУ, 2025. 223 с./с. 194 – 197.

В роботі використано ... найменувань джерел та літератури, структурно робота складається плану, переліку умовних скорочень, вступу, з трьох розділів (десяти підрозділів), глосарію, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

РОЗДІЛ І.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Завершення Другої світової війни подавало надії для багатьох мешканців СРСР на покращення життя, реалії виявилися абсолютно іншими. Нестача продовольства та товарів широкого вжитку, драконівські закони сталінського тоталітаризму у виробничій сфері, згортання соціальної допомоги для багатьох категорій населення, злиденне становище фронтовиків-інвалідів зумовили сплеск насилля та кримінальної злочинності.

Влада продовжувала здійснювати політику штучної маргіналізації, тобто переміщення в периферійне, дискримінаційне або обмежене становище сотень тисяч і навіть мільйонів людей. До таких маргіналізованих груп належали різні категорій так званих позбавленців: діти й дружини «ворогів» народу, засуджені, виселені, спецпоселенці, депортовані народи. І приводом до подібних репресивних дій була не їх девіантна/кримінальна чи антидержавна поведінка, а всього лише приналежність до певної соціальної групи чи національності, спільне проживання чи родинні зв'язки з людиною, яку визнали «ворогом», проживання на режимній території тощо.

Тому розглядаючи ступінь наукового дослідження зауважимо, що важливим є вивчення соціального підґрунтя динаміки кримінальної злочинності. Дослідження які характеризують повоєнне життя на території Вінниччини здійснили Войнаровський Анатолій та Жмуд Наталка. Автори наголошують, що становище соціально-господарського життя після окупації на теренах Вінницької області позначалося відверто грабіжницьким характером з боку комуністичного режиму. Офіційні радянські історичні публікації не висвітлювали реальний стан справ, маскуючи під прославленням героїзму та трудових звитяг пограбування та нещадну експлуатацію мирних мешканців. Не зважаючи на труднощі хлібозаготівель 1944 р., які проявилися у невиконанні плану в 10 районах, відсутності будь-яких капіталовкладень у сільське

господарство у 1944 – 1945 рр., було завищено план, що стане однією з головних причин трагедії Голоду 1946 – 1947 рр. Становище населення погіршилось, зазнаючи докорів з боку влади за перебування в окупації, та вимушену працю в цих умовах на окупаційний режим. Спекуючи гаслами «все для перемоги», в українських селян відбирали останнє, часто-густо використовуючи його для укріплення своїх політичних позицій взагалі за межами країни. Заявлена так звана допомога у відбудові була міфом радянської ідеології. За роки війни суттєво зменшилося доросле чоловіче населення, що теж позначилося на якості та характері життя мешканців Вінниччини. І відповідно, 1944 – 1945 рр. не стали очікуваним покращенням життя, яке багато хто пов'язував із закінченням війни. Відновлення комуністичної влади виразно підкреслило соціально-економічну неефективність державного управління сільським господарством, переважну більшість якого на Вінниччині становили колгоспи. Фактична відсутність оплати селянської праці обумовила її низьку продуктивність. З іншого боку, жорсткий тоталітарний тиск та загроза репресій створювали безвихідну ситуацію та стагнацію для більшості мешканців краю[41]. Даний період характеризують як відбудову, але доречно вести мову про повоєнне виживання та загострення кризових явищ.

Складне буденне життя та злидарювання абсолютної більшості мешканців Вінниччини висвітлює у своїй публікації О. Коляструк. Ситуація яка складалася вимагала продукування різноманітних стратегій і тактик виживання, однією з яких могли стати і кримінальні практики життя[53].

Л. Ковпак розглядає складну соціально-побутову ситуацію, яка характеризується гострим дефіцитом та браком найнеобхідніших ресурсів[52]. Т. Вронська вивчає вплив війни на становище населення та скрутні умови для виживання[42].

С. Бабенко[34], І. Безлюдна[35], О. Силка[68; 69; 70] ретельно аналізують ситуацію дитячої злочинності в повоєнній Україні. Розглядаються не лише матеріальні фактори, що спонукали юне покоління до порушення закону, але й організаційні прорахунки влади, психологічні наслідки війни

У статті В. Телійчука розглянуто питання боротьби з бандитизмом та розбійними нападами в післявоєнний період[71]. Здійснено історичний аналіз діяльності правоохоронних органів із цими злочинними проявами. Проаналізовано законодавчі кримінально-правові та підвідомчі нормативні акти, що забезпечували захист від цих злочинних проявів. Визначено найпоширеніші форми протидії бандформуванням органами міліції. Узагальнено історичний досвід діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, зокрема міліції України, в післявоєнний період, визначено характер і особливості організації боротьби із цими злочинами в умовах післявоєнного часу.

Проблемам кримінально-правової боротьби зі злочинними посяганнями на власність в історичному аспекті були присвячені праці таких видатних учених: Б.М. Бабія, ЯМ. Брайніна, П.С. Матишевського, П.П. Михайленка, С.І. Тихенка, І.Б. Усенка [73]. У галузі оперативно-розшукової діяльності питання боротьби з бандитизмом та розбійними нападами висвітлено в працях О.М. Бандурки, А.А. Герцензона, Н.Ф. Кузнецової, В.А. Лукашова, Д.Й. Никифорчука, С.С. Остроумова, В.О. Сілюкова, А.С. Шляпошникова [43]. Віддаючи належне науковому внеску цих учених у розробку питань боротьби з бандитизмом та розбійними нападами, слід констатувати, що ґрунтовного історико-правового порівняльного аналізу боротьби правоохоронних органів із зазначеними видами злочинів у цей історичний період ще не здійснено.

Стаття М. Геруса присвячена дослідженню кримінального середовища у післявоєнний період в УРСР у 1945-1958 рр. з погляду історико-правового підходу та його впливу на кримінальне судочинство[43]. Досліджені особливості криміногенної ситуації після Другої світової війни, а також її відображення на подальшому політико-правовому розвитку суспільства. Висвітлено головні закономірності й особливості кримінального середовища, відображені у кримінальному судочинстві.

В цілому проблема кримінальної злочинності належно не розглянута і потребує системного дослідження. У шкільних підручниках даному аспекту увага взагалі не приділена, тому дослідження є актуальним для сьогодення.

1.2. Джерельна база

Основою джерельної бази для виконання дослідження стали матеріали Державного архіву Вінницької області.

Зокрема, це Доповідні записки і довідки органів МГБ про ліквідацію політичних і кримінальних банд на території області. У них детально висвітлювалися діяльність озброєного підпілля, довідки про активні ворожі прояви на території Вінницької області і відповідні заходи з боку УМГБ. Так для прикладу вказувалося, що у 1948 р. на території Вінницької області мали місце активні ворожі акції у форму: терористичні акти та замаху на життя радянського активу села – 6 випадків; диверсійні акти по виводу з ладу комбайнів та молотильних агрегатів – 5; підпали колгоспних будівель і житла радянського та партійного активу – 12; поширення анонімних антирадянських матеріалів терористичного і повстанського характеру – 7; інші антирадянські прояви – 1[6; 7].

Окремий значний масив матеріалів стосується переписка обкому КП (б)У з органами НКГБ – НКВС з питань боротьби з бандитськими проявами, про роботу Військового трибуналу НКВД, про облік вогнепальної зброї та роботу таборів військовополонених. Значна увага органів безпеки приділялася вивчення усіляких практик кримінальної діяльності, їх виявленню. Особливе місце посідали заходи по боротьбі з антирадянськими проявами, часто штучно вигаданими, іноді абсурдними за своїм змістом. Співробітники МГБ могли подати псування молотарки за яскраву антирадянську акцію, ще й до того ж інспіровану ГЕСТАПО, і мова йде про 1948 рік[2].

Окремими доповідними звітували партійному керівництву щодо злочинів по розграбуванню соціалістичної власності. Специфікою Вінниччини була особлива увага до охорони залізничної інфраструктури. Очевидно, що це могли бути найбільш привабливі місця для здійснення злочинів господарського характеру – розкрадання майна[9; 14].

Доповідні записки, спецповідомлення та довідки підготовлені райкомами КП (б)У, органами МГБ, МВД та прокуратури з питань боротьби з крадіжками

та іншими зловживаннями в області висвітлювали самі різноманітні протиправні дії на місцях[23].

Важливе значення мають звітні відомості статистичного управління Вінницького облвиконкому які дозволяють побудувати характеристику соціальної стратифікації та обґрунтувати масові злочини колгоспників і їх обумовленість[16; 19].

Значну джерельну цінність становлять окремі документи урядові які висвітлюють характер діяльності режиму. Це Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про заходи по охороні посівів і хліба в колгоспах і радгоспах Української РСР», де розкрито жорсткі заходи та санкції по відношенню до тих хто боролися за виживання в умовах тотальної хлібозаготівлі[27].

Важливими джерелами для вивчення криміногенної ситуації є збірники документів в яких висвітлено злочинну діяльність сталінського режиму. Тому питання суб'єктності злочинця даного періоду є досить важливим[25; 26].

Безперечно, що неабияку цінність становить аналіз нормативно-правової бази сталінського тоталітаризму, це - КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УСРР 1927 р. – кодифікований законодавчий акт УРСР, затверджений ВУ ЦВК УСРР 08.06.1927 та введений у дію з 01.07.1927р. [37]. Як складові КК 1927 включав загальносоюзні кримінальні закони. Так само, як і КК 1922, КК 1927 був побудований на принципах радянського соціалістичного права, класових засадах та посиленні репресивної функції радянської держави. Структура КК 1927 включала Загальну та Особливу частину. Загальна частина складалася з шести підрозділів (ст. ст. 1–53), в яких містились положення про: завдання КК (підрозділ 1), межі чинності (підрозділ 2), загальні принципи кримінальної політики УСРР (підрозділ 3), заходи соціалістичної оборони, що застосовувалися за КК 1927 (підрозділ 4), порядок застосування судово-виправних заходів соціалістичної оборони (підрозділ 5) та умовне засудження і умовно-дострокове звільнення (підрозділ 6). При визначенні загального поняття злочину КК 1927 врахував поняття, закріплене в КК 1922. За ст. 4 суспільно-небезпечною (злочинною) дією визнавалася кожна дія або бездіяльність, що загрожувала

радянському ладові або порушувала правовий порядок, встановлений владою робітників і селян на перехідний до комуністичного ладу період часу. Так само, як і в КК 1922, у КК 1927 закріплювалось його застосування за аналогією. Передбачалося, що, призначаючи заходи соціалістичної оборони, суд, керуючись соціалістичною правосвідомістю, мав діяти на точній підставі окремих статей Загальної та Особливої частин цього Кодексу. Якщо тієї чи іншої суспільно-небезпечної дії безпосередньо не було передбачено в цьому Кодексі, то підстави і межі відповідальності за неї, а також заходи соціалістичної оборони визначалися за аналогією з тими статтями Кодексу, в яких були передбачені злочини, найбільш схожі за важливістю й характером (ст. 7). У ст. 8 КК 1927 закріплювалась класифікація злочинів (зазначалося, що передбачені КК злочини поділяються на: 1) спрямовані проти основ радянського ладу, встановленого в СРСР владою робітників і селян, і тому визнані найнебезпечнішими; 2) усі інші злочини. Окремо у цій статті вказувалось, що за злочини першої категорії Кодекс встановлює межу, нижче якої суд не має права призначити заходи соціалістичної оборони, а за всі інші злочини Кодекс встановлює тільки вищу межу заходів соціалістичної оборони. У Загальній частині КК 1927 окремо визначалось, що до осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії або які були небезпечними через свій зв'язок зі злочинним оточенням чи у зв'язку зі своєю минулою злочинною діяльністю (ст. 33), застосовувалися заходи соціалістичної оборони: судово-виправні, медичні, або медично-педагогічні (ст. 5). Тобто на відміну від КК 1922, у КК 1927 розмежовувались особи, які вчинили суспільно-небезпечні дії, а також особи, які були небезпечними через свій зв'язок зі злочинним оточенням та особи, які були небезпечними у зв'язку зі своєю минулою злочинною діяльністю. У ст. 6 визначалась мета заходів соціалістичної оборони (без вказівки на їх конкретний вид): 1) загальне запобігання злочинам; 2) позбавлення можливості осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії, вчиняти нові злочини; 3) пристосування осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії, до умов вільного співжиття трудящих. Разом із цим наголошувалось, що такі заходи не можуть мати за мету заподіяння фізичного страждання або приниження людської

гідності і не мають своїм завданням відплату і кару (ст. 6). Окрема увага приділялась видам і особливостям застосування судово-виправних заходів соціалістичної оборони (ст. ст. 9–12, 19, 21, 22). Видами таких заходів визнавались: оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УРСР і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди; позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у далеких місцевостях СРСР; позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення; виправно-трудова робота без позбавлення волі; обмеження прав; видалення за межі СРСР на строк; видалення за межі УРСР або за межі окремої місцевості з оселенням у тих чи інших місцевостях або без такого оселення, із заборонаю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони; звільнення з посади із заборонаю займати ту чи іншу посаду або без такої заборони; заборона тієї чи іншої діяльності або промислу; громадська догана; конфіскація майна; штраф; пересторога (ст. 21). Медичними заходами соціалістичної оборони визнавались: примусове лікування; поміщення до медично-ізоляційних установ (ст. 23). Медично-педагогічні заходи соціалістичної оборони визначались у КК 1927 як: настановлення опіки; віддання неповнолітніх на піклування батькам, родичам або іншим особам, а також установам і організаціям; поміщення до спеціалізованих закладів (ст. 24). Крім цього, у Загальній частині передбачались положення про замах на злочин (ст. 16), готування до злочину (ч. 1 ст. 18), застосування заходів соціалістичної оборони за замах на злочин та готування до злочину (ч. 2 ст. 18), застосування цих заходів до окремих видів співучасників злочину (ці види КК 1927 визначав як «підмовник», «виконавець», «помагач») (ст. 19), зміст цих видів співучасників та застосування заходів соціалістичної оборони за недонесення про вчинений або підготовлюваний злочин (ст. 20). Особлива частина КК 1927 складалась із розділів, окремі з яких містили підрозділи. Назви розділів відповідали найменуванням відповідних груп злочинів і так само, як і глави (підрозділи у межах глав) Особливої частини КК 1922, були побудовані залежно від родового (видового) об'єкта злочину (зокрема, контрреволюційні злочини (розд. I); злочини проти порядку

управління (розд. II), що поділялись на особливо для СРСР небезпечні злочини проти порядку управління (підрозділ А) та інші злочини проти порядку управління (підрозділ Б); урядові (служб.) злочини (розд. III); злочини, пов'язані з порушенням правил про відокремлення церкви від держави (розд. IV); господарські злочини (розд. V); злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи (розд. VI); майнові злочини (розд. VII) та ін.).

Таким чином джерельна база достатньо розлога для здійснення неупередженого аналізу та побудови самостійних висновків.

1.3. Методологія та методика дослідження

Методологічним принципом у цьому випадку є диференційний підхід до вивчення соціальних груп радянського соціуму. Згідно нашої гіпотези всі соціальні групи можна поділити на групи реальних девіантів та групи потенційних девіантів. Належність, формальне приписування певної особи до групи реальних девіантів автоматично робило її порушником суспільних норм, незважаючи на усвідомлення особою чи відсутність такого протиправності своєї поведінки, наявності чи відсутності певних дій з її боку. Належність до таких девіантних груп, виокремлення їх із соціального простору українського соціуму часто носило декретивний характер, тобто встановлювалося і регулювалося державою. Наприклад, до соціальних груп реальних девіантів у радянському суспільстві можемо віднести безпритульних, жебраків, засуджених до позбавлення волі, куркулів тощо[64, с.325].

Всі інші групи радянського соціуму можна трактувати як потенційних девіантів, адже протиправний вчинок міг зробити кожен громадянин. Проте належність особи до таких груп – структуруючих для радянського суспільства: партфункціонери, робітники, селяни, інтелігенція, та дрібніших: пенсіонери, і службовці силових відомств, колишні військовослужбовці, інваліди тощо, – ще не робила особу девіантом, проте визначала той потенційний рівень, так би мовити ступінь ризику, характер та особливості чинників, що були каталізатором перетворення потенційного на реальні соціальні відхилення[63, с.370].

Аналізуючи у нашому дослідженні перші групи реальних девіантів, ми даємо характеристику існуючим у радянському суспільстві девіаціям. Завдяки ж дослідженню інших соціальних груп, унормованих для соціуму, маємо можливість чіткіше означити причини антисоціальних проявів, динаміку трансформації соціальних норм, фактори впливу на зміни у суспільній свідомості. Така методологія дає можливість здійснити комплексний аналіз девіаційних проявів в українському соціумі й у структурному, і в еволюційному зрізах.

Наслідки руйнації соціальних стереотипів, правовий нігілізм, який

визначався правом сильнішого, – все це у перші повоєнні роки утримувало високий рівень криміналізації суспільства. Аби при подальшому викладі матеріалу показати кількісну відносність кримінальних злочинів та протиправних дій, наприклад, з боку військовиків, ми використаємо статистично-порівняльний метод. Поданий за цією схемою матеріал дає можливість охопити значні хронологічні відтинки та побачити загальну картину криміналізації саме в історичному контексті, що є достатнім для обраного нами рівня наповненості фактографічним матеріалом. Натомість скрупульозний аналіз, застосування спеціальних методів дослідження та узагальнень лежить у полі наукових інтересів не лише історії, а також соціології девіантності й окремих гуманітарних міждисциплінарних і історико-юридичних дисциплін[66, с.195].

Глибоко й достовірно пізнати соціальні явища дають змогу діалектичний та історичний підходи. Вони надають можливість правильно вирішувати такі дуже важливі для кримінології проблеми, як співвідношення буття та свідомості, фізичного й духовного, соціального та біологічного, необхідного й випадкового, загального зв'язку явищ у їх постійному розвитку, єдності та боротьбі протилежностей, проблеми переходу кількісних змін у якісні тощо[59].

Діалектико-історичний метод орієнтує дослідника на потребу розглядати злочинність та інші кримінологічні явища в порівняльно-історичному аспекті в розвитку та зміні їхніх соціальних зв'язків і зумовленостей, застерігає від суб'єктивізму й однобічного підходу, забезпечує системність дослідження. Однак хибною є думка, що лише на підставі загальних філософських положень можна пояснити всі явища та протиріччя, з якими стикається кримінологія. Завдання будь-якого кримінологічного дослідження полягає в тому, щоби за допомогою законів і категорій діалектики обрати такий метод дослідження, котрий дав би можливість розкрити сутність явища, встановити закономірності його розвитку, історичні форми прояву[50].

Діалектичний метод лежить в основі методології будь-якої науки, а діалектичний матеріалізм становить загальну методологію, тобто теорію

пізнання. Філософи глибоко проникли в розуміння того, яким шляхом розвивається наукове пізнання, які найважливіші закономірності його руху від зовнішніх аспектів явищ, що вивчаються, до їхньої внутрішньої сутності. Тож завдання науки полягає в тому, щоб видимий у явищі рух звести до дійсного внутрішнього руху, бо якби форма прояву та сутність речей збігалися, то наука була б зайвою.

Отже, в основі методології лежить загальний метод пізнання - діалектичний та історичний матеріалізм.

Це база як для загальнонаукових (логічного, абстрактного мислення, висунення гіпотез, аналізу та синтезу, спостереження, експерименту), так для і спеціальних методів (соціологічних, статистичних, математичних, психологічних, педагогічних тощо). Остання група методів, які хоча і не є кримінологічними, але свою специфіку вони отримують через особливості предмета та завдань саме кримінологічних досліджень[50].

Специфіка порушених у кваліфікаційному дослідженні питань зумовила необхідність використання міждисциплінарних методів дослідження.

Принцип історичного антропологізму застосовувався, передусім, в межах студіювання спогадів очевидців радянської репресивної політики. Компаративний літературознавчий метод дозволив дослідити спільне та відмінне в групі джерел особового походження і художньої літератури щодо відображення репресій тоталітарних режимів[59].

У підсумку, застосовані в дослідницькій роботі концептуальні підходи, понятійний апарат, принципи й методи наукового пізнання, що обумовили структуру дослідження, етапність та логіку викладу положень теми, науковість одержаних результатів, дозволили досягти означеної мети та виконати поставлені дослідницькі завдання. Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та всебічності.

РОЗДІЛ II.

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ НА ВІННИЧЧИНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

2.1. Особливості кримінальної злочинності у перші повоєнні роки на території краю

Комплексний аналіз історико-правових джерел щодо злочинності в УРСР у післявоєнний період дозволяє стверджувати про надзвичайну різноманітність вчинюваних кримінальних правопорушень, а також про кримінізованість різних соціальних верств. Водночас найбільше число осіб, які вчиняли злочини різної тяжкості, належали до представників робітничого класу. У 1946 р. робітники становили 41,2% притягнутих до кримінальної відповідальності, близько 10% - службовці і тільки 2,2% - колгоспники. Зі зміною соціально-економічної ситуації в країні змінювався і соціальний склад осіб, котрі порушували кримінальне законодавство. З притягнутих до кримінальної відповідальності в січні-березні 1949 р. робітники становили 40%, колгоспники - 2,2%, а службовці різних установ - вже 21,3%. У 1953 р. по різних районах УРСР із числа притягнутих до кримінальної відповідальності до робітників і службовців промислових підприємств належали 62,6%, колгоспників і працівників радгоспів - 6,3% [41, с. 200].

Значну частину засуджених у кримінальних справах становили особи, «які не мали певних занять і місця проживання». У 1946 р. до цієї соціальної категорії належали 29,2% притягнутих до кримінальної відповідальності, в 1947 р - 32,2%. Поступово частка цієї соціальної групи в числі притягнутих до кримінальної відповідальності знижувалася. У 1949 р. вона становила близько 10,8%, 1953 р. - 16%, 1954 р. - 6,4%. До цієї групи працівники міліції включали всі маргінальні верстви, що не мали стійких соціальних зв'язків: злочинців-професіоналів та осіб, викинутих війною зі звичного життя, котрі не зуміли знайти себе в післявоєнній країні, - колишніх фронтовиків і евакуйованих, бродяг, жебраків, дезертирів із підприємств, втікачів із ремісничих училищ і шкіл фабрично-заводського навчання, дезертирів з армії і т. д. [73, с.126]

Ця частина населення не мала легальних засобів існування і заробляла на життя випадковими заробітками, криміналом, жебрацтвом. Поліпшення умов життя, розширення соціально-побутової сфери, розвиток виробництва і посилення каральних заходів держави проти цієї категорії громадян (як середовища формування кримінальних елементів) привели до скорочення чисельності цієї соціальної групи і, як наслідок, зменшення її частки в діяльності кримінального характеру[62, с. 334].

Найбільш численними групами, що входять до складу цього прошарку, були жебраки і повії. Жебрацтво, яке майже зникло в УРСР в 1930-ті рр., знову набуло поширення в післявоєнний період. Органами міліції жебраки умовно ділилися на дві групи: жебраки за потребою (інваліди війни, безпритульні діти, люди похилого віку, у яких не було родичів і джерел існування) і жебраки-професіонали. Ось що зазначалося в одній із директив обласного Управління міліції: «Серед осіб, які займаються жебрацтвом, є жебраки-професіонали, котрі, симулюючи інвалідність і старість, ведуть паразитичний спосіб життя» [42, с. 20]. На початку 1950-х рр. з числа затриманих жебраків 70% припадало на інвалідів, 20% - жінок, дітей, людей похилого віку.

Аналіз нормативно-правової бази досліджуваного періоду дозволяє зробити висновок, що боротьба правоохоронних органів із професійним жебрацтвом і проституцією була ускладнена відсутністю законодавчої бази[57, с.83].

Кримінальне законодавство до початку 1950-х рр. не передбачало відповідальності за жебрацтво, бродяжництво та проституцію. Затримані жебраки або передавалися в органи соціальної опіки, або бралися на оперативний облік для перевірки їх причетності до злочинів. Так, із затриманих органами міліції злочинців за перше півріччя 1950 р. 159 жебраків (в т. ч. 86 дітей) жоден із них не був раніше притягнутий до кримінальної відповідальності. Кримінально караними були лише схиляння до жебракування та сутенерство [73, с. 150].

Ситуація змінилася в 1951 р., коли 23 липня Президія Верховного Ради СРСР прийняла Указ «Про заходи боротьби з антигромадськими паразитичними елементами», відповідно до якого органи поліції наділялися повноваженнями відправляти на спеціальні поселення у віддалені райони осіб, які ухилялися від суспільно-корисної праці, результатом чого стало масований наступ на «паразитичні елементи». У другому півріччі 1951 р. пройшла чистка по великих містах країни від жебраків, повій та інших верств населення [64, с. 330].

Аналіз кримінальних справ 1940-50-х рр. підтверджує, що жебраки і повії неодноразово виявлялися замішаними в різні кримінальні злочини. Жебраки займалися не тільки жебрацтвом, а й дрібними крадіжками, шахрайством, спекуляцією. Повії ж обирали п'яних клієнтів, використовувалися грабіжниками як приманки для жертв, квартирними злодіями - як наводчиці [42, с.90].

Серйозну стурбованість у влади викликала участь у злочинній діяльності в перші повоєнні роки інвалідів Другої світової війни. За оцінками органів державної безпеки, котрі аналізували відповідну інформацію, однією з основних причин участі інвалідів-фронтовиків у протиправній діяльності була їх погана соціальна забезпеченість. Водночас необхідно визнати, що кількість інвалідів війни, які займалися злочинною діяльністю, була все ж досить невеликою (близько 0,4-0,8% від загальної кількості злочинців, притягнутих до кримінальної відповідальності) [52, с.76].

Іншими соціальними групами, схильними до вчинення злочинів, були військовослужбовці, котрі направлялися для заготівлі сіна, дров, оскільки на заготівлі солдати виїжджали зі зброєю, жили в приватних будинках, перебували без будь-якого контролю (більшість командирів під час таких заготівель перебували в стані постійного алкогольного сп'яніння) [66, с.199].

Значний відсоток злочинців становили військовослужбовці, які самостійно залишали військову частину. Співробітники правоохоронних органів пояснювали це тим, що таким військовослужбовцям були потрібні гроші на випивку, танці, дівчат, відвідування кінотеатрів. Вони знайомилися з кримінальними елементами і йшли на злочини. Проблема зростання злочинності

військовослужбовців у післявоєнний період була характерна не лише для УРСР, але і для багатьох регіонів Радянського Союзу, наприклад, у 1949 р. загалом у СРСР було засуджено близько 14 113 військовослужбовців [45, с. 18].

Результати дослідження дають підставу зробити висновок, що ще однією тенденцією післявоєнного часу було зростання числа притягнутих до кримінальної відповідальності членів партії. Якщо в 1946 р члени і кандидати в члени КПРС становили в середньому 6,3-6,9% від загального числа осіб, що проходять обвинуваченими у кримінальних справах, то в 1948 р. їх частка збільшилася до 8%, а в 1949 р. цей рівень становив близько 7,2% [35, с. 120].

Водночас число притягнутих до кримінальної відповідальності комсомольців залишалося досить стабільним: 3,5-3,9% в 1946 р.; 2,3-3,3% в 1948 р.; 1,9-2,9% в 1949 р. Члени партії переважно притягувалися до кримінальної відповідальності за господарські злочини, зловживання службовим становищем, халатність, крадіжки державного майна [62, с.351].

Крадіжки соціалістичної власності, а також особистої власності в першому півріччі 1947 р. у порівнянні з цим же періодом 1946 р. збільшилися більш ніж удвічі; більше, ніж у три рази зросла кількість справ про пограбування та розбійні напади на громадян, майже вдвоє збільшилася кількість випадків спекуляцій і хабарництва. На 65% зросла кількість порушень, що кваліфікувалися за указом від 26 червня 1940 р. «Про відповідальність за прогули й самовільне залишення роботи», майже вдвічі – справ про дрібні крадіжки на виробництві. Проте спостерігалось постійне зниження хуліганських правопорушень, що пов'язується з поступовою стабілізацією суспільного життя.

У післявоєнні роки значно зросла і жіноча злочинність. Тільки в квітні 1946 р. УРСР 35% всіх злочинів було скоєно жінками, а в справах про крадіжки продуктів харчування число жінок-злочинців складало 41%. Переважно жінки притягувалися до кримінальної відповідальності за дрібні крадіжки. Водночас у місцях позбавлення волі була і категорія жінок-рецидивістів, котрі зробили крадіжки своєю професією [67, с. 43]. Приблизно такі відомості надає й аналіз контингенту утримуваних у пенітенціарних закладах [45, с. 38].

У післявоєнний період з'являється нова категорія злочинця - «злочинець у законі» (назва вперше застосувалася в 1950-ті рр. працівниками правозастосовних структур, самі ж злочинці називали себе «блатними» і «законниками»). Як зазначає О. Гуров, «злочинці в законі характеризувалися двома особливостями: стійким паразитизмом і організованістю» [45, с. 17].

Кримінальний закон забороняв таким злочинцям працювати, мати сім'ю, співпрацювати з державою в будь-якій формі (служба в армії, участь в громадських організаціях, співпраця з адміністрацією під час перебування в таборах тощо). Злочинець у законі був зобов'язаний вміти грати в карти, бути «ідейним» і чесним щодо товаришів по ремеслу, активно виховувати в злочинних традиціях молодь, мати татуювання. Серед основних правил поведінки зазначеної категорії злочинців можна виділити такі принципи: не працювати, не служити в армії, не мати прописки; не здійснювати злочинів, що виходять за рамки «спеціальностей»; не користуватися краденим без згоди партнера по крадіжці; не продавати іншим злодіям свої продукти і речі, а віддавати безкоштовно; не звертатися по допомогу до влади тощо [45, с.23].

Катастрофічно не вистачало найелементарніших речей – їжі, одягу, житла, ліків, – що для пересічної людини ставило передусім проблему виживання. Такі загострено екстремальні умови, в яких опинився повоєнний соціум, часто провокували нівелювання, розмивання соціальних норм, послаблений контроль за їх виконанням, що полегшувало у психологічному плані здійснення різноманітних порушень [52, с.149].

Післявоєнна скрута торкнулася усіх без винятку верств населення України. Проте чи не найскладніша ситуація складалася у вирішенні питання матеріально-побутового облаштування демобілізованих і членів їхніх родин. Чоловіки, ще вчорашні воїни, були налаштовані більш рішуче у ставленні до проблеми, ініціювали розголос свого незадоволення, підбурювали до загального вияву незгоди тощо. Задля запобігання масштабних виявів громадської непокори було прийнято ряд владних рішень. Зокрема, постанови ЦК КП(б)У та Раднаркому

УРСР від 10 травня та 29 вересня 1945 р. «Про працевлаштування, матеріально-побутове забезпечення інвалідів Вітчизняної війни» [63, с.381].

Таким чином, характеризуючи кримінальне середовище у післявоєнному суспільстві, необхідно зазначити, що більшість злочинів у 1940-50-х рр. здійснювали молоді люди у віці до 25 років. За соціальним складом більшість кримінальних елементів належали або до маргінальних верств, або до низькооплачуваних робітників і селян-колгоспників. Також для післявоєнної злочинності були характерні такі риси, як високий рівень злочинів, скоєних жінками, зростання серед засуджених за кримінальні діяння частки членів партії та низький ступінь професіоналізму кримінального підпілля. Негативно на кримінальну ситуацію впливала і велика кількість військових частин, розташованих на різних територіях УРСР, що є типовим для післявоєнної злочинності.

Подолання наслідків війни, поліпшення соціально-економічної ситуації в країні вплинуло і на соціальний склад злочинності. У 1949 р. серед притягнутих до кримінальної відповідальності військовослужбовці складали 4%, жінки - 5%, комуністи - 0,5%, комсомольці - близько 6%, люди зі стійкими антисоціальними зв'язками - 6,4%. Проте такі особливості радянської злочинності, як її молодість і високий ступінь загального рецидивізму залишалися характерною для кримінального середовища і в 1950-ті рр., наприклад, вже мали раніше судимість 28,4% осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, а 64% із них були молодими людьми віком до 25 років.

Специфічною була повоєнна соціальна стратифікація, абсолютна більшість селянства Вінниччини становили колгоспники, які отримували мізерну платню, більшість з яких становили жінки, які несли головний тягар сільського господарства. Відомості по оплаті у колгоспах, МТС та радгоспах руйнують усталений міф радянської доби про три рівних соціальних прошарки – робітництво, селянство та інтелігенцію. Навіть серед селян відстежується досить суттєва майнова диференціація, яка була встановлена державою [11, арк. 12-15].

Здійснити порівняльний аналіз довоєнного становища краю та після визволення від нацистської окупації дозволяє складений паспорт Вінницької області де порівнюються демографічні та господарські дані 1944 та 1939 років. Населення скоротилося з 2 345 097 осіб до 1 711 564 (тобто на 633 533, коли говоримо про цифру втрат у воєнні роки близько 446 тисяч осіб). Окрім того є розбіжності між партійними і статистичними документами, статистичні документи вказують реально наявних – 1 605 699 мешканців, тобто ще на майже 105 тисяч осіб, звісно варто брати до уваги і мобілізованих, і евакуйованих, але розбіжності у цифрах ставлять питання. За обліком число радгоспів з 43 зросло до 44. Число МТС залишалось сталим – 84, за партійним паспортом, а от за звітом статистичного управління їх налічувалося всього 8. Скоротилося число колгоспів з 1959 до 1939, але збільшилася кількість колгоспних дворів з 463 766 до 490 629. Такі показники вказують на відповідні тенденції, якщо до війни залишалися одноосібні господарі, незважаючи на репресивно-каральну практику влади, то по статистиці 1944 р. одноосібників фактично немає, з іншого боку влада проводить укрупнення колгоспів [8, арк. 1-3].

Проведений владою облік населення впродовж літа-осені 1944 р. за професійною занятістю. Особливістю обліку воєнної доби була примітка відсутні, аналізуючи документи йшла мова про мобілізованих до збройних сил, тимчасово евакуйованих та без вісти пропавших. Абсолютну більшість становили колгоспники – 1 876 795 (відсутні – 402 824 особи); в одну категорію були об'єднанні робітники, службовці та кооперовані кустарі – 126 378 (відсутні – 18 532); одноосібники та некооперовані кустарі – 13 507 (відсутні – 2 378); тимчасові мешканці – 13 606 (відсутні - 853). Загалом було зафіксовано наявних з відсутніми – 2 030 286 осіб; відсутніх – 424 587 осіб; реально наявних – 1 605 699 мешканців[9, арк. 42].

За роки війни суттєво зменшилося доросле чоловіче населення, що теж позначилося на якості та характері життя мешканців Вінниччини. 1944 – 1945 рр. не стали очікуваним покращенням життя, яке багато хто пов'язував із закінченням війни. Відновлення комуністичної влади виразно підкреслило

соціально-економічну неефективність державного управління сільським господарством, переважну більшість якого на Вінниччині становили колгоспи. Фактична відсутність оплати селянської праці обумовила її низьку продуктивність. З іншого боку, жорсткий тоталітарний тиск та загроза репресій створювали безвихідну ситуацію та стагнацію для більшості мешканців краю. Даний період характеризують як відбудову, але доречно вести мову про повоєнне виживання та загострення кризових явищ. Ці фактори безперечно підштовхували багатьох до вчинення злочину заради здобуття продуктів харчування та необхідних побутових речей. Тому певно доречно говорити про відповідальність держави, котра обумовила у багатьох громадян практики кримінальної діяльності.

2.2. Дитяча злочинність як показник гострої соціальної кризи

Війна та повоєнні роки є періодом наростання кризових явищ. У країні в досліджуваний період простежувалася динаміка росту безпритульності, сирітства та злочинності. Особливо це відчувалося в індустріально розвинутих регіонах з активними міграційними процесами. Але й для такого аграрного регіону. Це пояснюється руйнівними наслідками війни, людськими втратами неблагополуччям суспільства, а також погіршення суспільного інституту сім'ї. Прямим наслідком неблагополуччя в сім'ї, безпритульності та бездоглядності стало підвищення дитячої злочинності, яка постійно зростала.

Одним з показників гострої суспільної кризи стало таке явище як стрімкий зріст дитячої злочинності. Можна зрозуміти причини дитячої злочинності, бездоглядності й сирітства. По-перше, це сімейне неблагополуччя. Сім'я є надзвичайно важливим осередком суспільства. Саме завдяки цій ланці у свідомість людини закладаються всі ті цінності, якими кожна особистість керується протягом усього життя. Очевидно, що все те, що відбувається всередині цього осередку, прямо чи опосередковано впливає на дитину, зокрема й на її поведінку. Прийнято вважати (й не безпідставно), що норми, закладені дитині в сім'ї, є базовим обґрунтуванням поведінки підлітка[68, с.112].

Маємо взяти до уваги той факт, що в 1942-1945 роках сім'ї були неповними, адже чоловіки пішли на фронт або загинули. Неналежне функціонування інституту сім'ї призводило до бездоглядності, а згодом і до злочинності. Додавалося в знаки ще й матеріальне неблагополуччя, спричинене масштабною розрухою через військові дії[35, с.151].

По-друге, складним було функціонування навчальних закладів у часи війни. Дитячі будинки довелося утворювати заново. Скрутно було з матеріальним оснащенням. Серйозним недоліком навчальних закладів стали катастрофічна нестача кваліфікованих і сумлінних педагогів та вихователів, що призводило до інцидентів з вихованцями. Багато неповнолітніх залишилися поза системою шкільної освіти, тому в дитячому середовищі мали місце серйозні проступки та злочини[69, с.222].

По-третє, не можна залишити поза увагою вплив побутового оточення. Саме таке оточення (поза межами сім'ї та школи) є важливою сферою соціалізації і може бути обставиною несприятливого розвитку і становлення особистості неповнолітнього. Вливаючись у формальні й неформальні групи та цінуючи своє становище в них, неповнолітні починають копіювати та вбирати встановлені стандарти поведінки й цінності, що часто межують із антигромадською та злочинною поведінкою. Переважну більшість злочинів підлітки чинили об'єднуючись в групи. Велике значення має феномен наслідування, що визначає поведінку підлітків. У цих умовах є великим ризик «кримінального зараження». Часто типовим є вчинення злочину за мотивами псевдотоваришування, солідарності з групою, бажання підвищити свій авторитет тощо[36, с.124].

Бездоглядність, яка виникла в досліджуваній період, змушувала дітей об'єднуватися в групи, щоб вижити. Спочатку заняття таких підлітків могло бути бродяжництво, жебрацтво, пустощі, а згодом це переростало в злочинність. Більшість злочинів неповнолітніх здійснювалися через залучення дітей, які безцільно проводили час на вулицях, вокзалах, підвалах й інших місцях, до злочинних груп.

Складний період визволення України позначився й на функціонуванні дитячих будинків. У них спостерігалася катастрофічна нестача кваліфікованих і сумлінних педагогів та вихователів. Контингент вихованців складався переважно з дітей, які втратили одного чи обох батьків внаслідок воєнних дій. Досить складна була ситуація із забезпеченням дитбудинків м'яким і твердим інвентарем, а також харчуванням. Також постало питання про реевакуацію дітей з країв та областей СРСР [68, с.114].

Військовий час перетворив раніше неможливі явища в повсякденні події. З одного боку країна проголосила пріоритетом розвитку ідеальну дитину – всебічно розвинену, яка постійно відвідує освітній заклад, займається суспільною діяльністю, позбавлену впливу негативних факторів; а з іншого боку, саме в цей час з'являється велика кількість дітей, які не бажають учитися,

підпадають під згубний вплив вулиць, що призводить до зростання кількості злочинів, вчинених саме неповнолітніми. Не применшуючи важливості сім'ї, варто зауважити, що батьки хотіли перш за все нагодувати дитину, а виховання довіряли державі та школі.

Через відсутність кваліфікованих вихователів та педагогів у деяких закладах не було забезпечено відповідного догляду за дітьми, що призводило до інцидентів. Так, у Якушинецькій виховній колонії Вінницької області відбулося масове хуліганське заворушення вихованців. Напередодні 3 березня 1945 року вихованцем Євтуховим В. (1929 року народження) було проведено у своєму загоні нараду із закликом вчинити виступ. Приводом для цього стали дії начальника охорони Стоянова, який відправив двох вихованців до штрафної кімнати. Метою виступу було звільнення з штрафної кімнати цих двох покараних [10, арк. 78].

За аналізом стану дитячої злочинності у 1945 р. були здійснені наступного типу правопорушення – крадіжки – 551, пограбування – 26, тілесні ушкодження – 9, вбивства – 11. Зріст дитячої злочинності простежувався у другому кварталі 1945 р., а, починаючи з 1946 р., почалося поступове скорочення кількості злочинів. Саме на цей час припадає апогей дитячого волоцюжництва, оскільки система довоєнного соціального захисту дітей-сиріт була зруйнована за час війни, а нова лише починала перші кроки формування. Ситуація ускладнювалася й збільшенням кількості безпритульних, які не мали засобів до існування, що спонукало їх до хуліганських дій. Найбільш поширеним видом злочину була крадіжка [70, с. 134].

Базовою у справі покарання малолітніх злочинців була постанова ЦВК та РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби із злочинністю серед неповнолітніх», яка фіксувала настання карної відповідальності неповнолітніх з 12-річного віку. Діти, які були викриті в скоєнні вбивства, спроби вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, насилля, крадіжок, притягувалися до карного суду із застосуванням всіх заходів покарання [69 с. 223].

Карна відповідальність наставала з 14 років (у випадку особливих ситуацій, ст. 54 з 12) за інші злочини, які непередбачені квітневою постановою. У 1940 р. до перелічених категорій злочинів додавалися дії, що могли призвести до аварій потягів. За наказом Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940 р. неповнолітні притягувалися до судової відповідальності через здійснення хуліганських дій на залізничних шляхах – демонтування рейок, підкладання на рейки різних предметів і таке інше.

Отже, державна система покарання малолітніх злочинців, що склалася в Радянському Союзі до початку війни, була зорієнтована не на попередження правопорушень, а переважно на боротьбу із злочинцями. У 1941 р. наказ Президії Верховної Ради СРСР від 31 травня «Про карну відповідальність неповнолітніх» знизив вік карної відповідальності за злочини непередбачені вищезазначеною постановою від 7 квітня 1935 р. до 14 років. У цих законах віковий критерій карної відповідальності визначався свавільно, а значить, сама відповідальність, її межі та об'єми були недостатньо науково обґрунтовані.

Можна припустити, що державна політика щодо дитячої злочинності була зумовлена складністю тогочасних обставин. Голодні 1932-й, 1933-й роки, репресивна політика уряду потягнули за собою масштабні хвилі росту безпритульності і, як наслідок, злочинності. виправити ситуацію могли лише рішучі та швидкі дії, які влада, перш за все, вбачала саме в посиленні заходів покарання, а не вихованні та попередженні.

Вищезазначені постанови необхідно розглядати в комплексі з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності» [58 с. 213] від 31 травня 1935 р., де були зазначені значні організаційні заходи щодо ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності, які були головними причинами правопорушень неповнолітніх.

Відповідно до цієї постанови було реорганізовано система органів, які займалися питаннями попередження правопорушень та соціально-правовою охороною неповнолітніх. Були ліквідовані комісії у справах неповнолітніх, а боротьба з бездоглядністю та правопорушеннями дітей і підлітків була

покладена на спеціальні секції місцевих Рад великих міст і дитячі кімнати при відділках міліції [35, с. 165].

У пункті першому постанови визначалися типи дитячих закладів, серед яких виокремлювалися ізолятори, трудові колонії та приймальники-розподільники, що підпорядковувалися Наркомату внутрішніх справ СРСР. Зрозуміло, що дані заклади були не лише виховними, але й виправними. Ізолятори створювались для утримання підслідних неповнолітніх правопорушників, стосовно яких була обрана міра попередження – взяття під варту. На практиці ці установи самотійно не розвивались, а підслідних неповнолітніх стали утримувати у відокремлених (особливих) відділеннях загальних ізоляторів [68, с. 114].

Особистість неповнолітнього злочинця відрізняється, перш за все, своєю соціальною й психологічною, в цілому життєвою незрілістю, несформованістю ідеалів та цілей, які можуть бути поставлені самотійно.

Підлітки ще не знають (чи не зовсім знають), ким вони є й на що здатні, не завжди повною мірою контролюють свою поведінку, тому можуть погодитись здійснити злочин, особливо, якщо пропозиція про це йде від поважної людини або цінної групи.

Дитяча злочинність відрізняється від злочинності дорослих тим, що має здебільшого груповий характер. Половина злочинів неповнолітніх здійснюються у складі групи, а щодо окремих ситуацій цей показник може бути навіть вищим. Наприклад, 70-80% крадіжок, хуліганства, грабежів, зґвалтувань та вимагання можуть вчинятися у складі групи. Злочинні групи неповнолітніх зазвичай нечисленні (2-3 особи), без стійкої організації та створюються на невеликий строк і можуть швидко бути викритими правоохоронними органами [70, с. 133].

Склад та інші якісні характеристики злочинів залежать від виду вчинюваних злочинів та ситуацій. Так, наприклад, крадіжки квартир, баз, сховищ, а також розбої вчиняються зазвичай більш-менш організованими групами у складі 2-3 осіб. Ситуативні групові злочини (зґвалтування, грабежі) в

більшості випадків вчинялися численнішими групами підлітків до 7 чоловік (а іноді до 10) без попередньої підготовки та чіткої організації[35, с. 159].

Група взагалі грає важливу роль у житті підлітка. Якщо в нього нема сім'ї, він позбавлений емоційного зв'язку з батьками, та ще й погано вчиться, мала неформальна група одноліток стає для нього єдиною нішею в житті. Тільки тут його розуміють, приймають, а іноді навіть цінять, а тому така група стає чимось схожим на сім'ю і часом замінює її. Якщо група здійснює якісь протиправні діяння, підліток частіше всього бере участь у цьому, щоб не відставати від товаришів, не втратити місце в групі, яку він цінує[34, с.261].

Груповий характер злочинності неповнолітніх можна пояснити психологічними та соціальними передумовами підліткового об'єднання. Страх перед знущаннями з боку старших, прихильність з боку однолітків, почуття неповноцінності, самотності. А у роки війни, ще й звичайний інстинкт вижити, знайти хоч якийсь соціум, який би замінював сім'ю.

Злочинні групи прийнято ділити на формальні (офіційні) і неформальні (неофіційні). Формальні групи – офіційно встановлені, закріплені в своєму суспільному статусі. Їх статус, права, обов'язки й стосунки суворо регламентовані й підтримуються адміністрацією.

На додаток до діючих дитячих трудових колоній Постановою РНК СРСР від 15 червня 1943 р. «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та хуліганством» було створено новий тип закладів для неповнолітніх – дитячі трудові виховні колонії Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС). [34, с.21] Відповідно до цієї ж постанови у складі НКВС СРСР відокремлюється спеціальний відділ – Відділ у боротьбі з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю (ВБДББ), до відання якого перейшли трудові колонії для неповнолітніх та новостворені дитячі виховні колонії. Отже, трудові колонії були виведені з системи загальних місць позбавлення волі. Це дозволяло більш правильно організовувати діяльність трудових колоній, враховуючи педагогічні вимоги та особливості виправлення та перевиховання неповнолітніх правопорушників.

Як міру покарання застосовували й умовне засудження, якому підлягали неповнолітні правопорушники, що вперше скоїли незначний злочин, не маючи належного догляду з боку батьків та тому, що в умовах повоєнного часу спілкувалися з безпритульними, а отже, потрапляли під їх вплив.

В основі виправлення та перевиховання неповнолітніх у трудових колоніях була праця, трудове виховання. Передбачалося, що в усіх колоніях, відповідно до віку вихованців, буде встановлено трудовий режим, який би забезпечував прищеплення дітям трудових навичок і оволодіння відповідною професією до часу виходу із колонії шляхом організації майстерень при колоніях, а також проходження виробничої практики на підприємствах[69, с. 223].

Система виховання та трудовий режим у виправних закладах для неповнолітніх організовували таким чином, щоб максимально забезпечити зайнятість підлітків працею та призвичаїти їх до трудової діяльності й трудової дисципліни. Матеріальна винагорода найбільш старанних у роботі й навчанні стала необхідною. [68, с.114]

Однак суттєвим недоліком трудових колоній було те, що вони призначалися лише для неповнолітніх до 16-ти річного віку, які утримувалися в них до повноліття. Неповнолітні ж віком від 16 до 18 років, засуджені до позбавлення волі, підлягали направленню до загальних місць ув'язнення. Така практика існувала до 1948 р. [34, с.45].

Тривалість перебування неповнолітніх у колоніях не завжди залежала від строку, визначеного судовим вироком або постановою адміністративних органів. Вважалося, що неповнолітній повинен перебувати у колонії до того часу, поки він не буде готовий до самостійного трудового життя й не пересвідчиться, що він не повернеться на шлях правопорушень.

Станом на 1945 р. по УРСР республіці існувало лише дві дитячі трудові колонії. Хлопці направлялись до м. Одеси, дівчата до м. Львова. У 1946 р. з'являється третя дитяча трудова колонія, однак загальна кількість місць у них не давала можливості для розміщення всіх засуджених за скоєння злочинів. Тому

у в'язницях та на пересильних пунктах знаходилося більше ніж 3 000 осіб засуджених неповнолітніх. [13, арк.11]

Дитячі трудові виховні колонії, були закладами закритого (більш строгого, ніж у звичайних виховних закладах) посиленого педагогічного режиму, а не місцями позбавлення волі. Поряд з трудовими колоніями з 1943 року функціонували дитячі виховні трудові колонії під віданням Народного комісаріату внутрішніх справ, до яких направлялись бездоглядні й безпритульні, а також діти, які скоїли дрібні хуліганські дії та інші незначні злочини. [73, с.45]

До таких колоній спрямовувалися діти й підлітки віком від 11 до 16 років, якщо вони: а) були без постійного місця проживання, без батьків або тривалий час мешкали самотійно; б) були затримані за дрібні крадіжки, хуліганство та інші незначні злочини, але порушення карної справи проти них було визнане недоцільним; в) перебуваючи в дитячих закладах, порушували правила внутрішнього розпорядку систематично, підривали навчальний та виховний процес. [103, с.3]

У межах УРСР станом на червень 1944 р. було організовано чотири дитячі трудові виховні колонії: у Київській області Бучатська колонія для дівчат, у Харківській області Курязька колонія для хлопців, у Сталінській області Ново-Жежелівська для хлопців та у Дніпропетровській області Привольнянська для хлопців. [13, арк.3] Вказані колонії, окрім останньої, були розраховані на утримання до 300 осіб.

А вже станом на 1 травня 1946 р. в Україні діяло 9 дитячих колоній, із них 6 – дитячих трудових виховних колоній і 3 – дитячих трудових колоній. Зокрема, ДТВК знаходилися в с. Буча (Київська обл.) на 200 дівчат, с. Таганча (Київська обл.) на 400 хлопчиків, у с.Привольне (Дніпропетровська обл.) на 350 хлопчиків, у с. Якушинці (Вінницька обл.) на 350 хлопчиків, у с.Новожеланівка (Сталінська обл.) на 250 хлопчиків, у Львові на 400 дівчат, а ДТК в Одесі на 500 хлопчиків, у с. Куряж (Харківська обл.) на 300 хлопчиків та у Львові на 300 дівчат. У шести ДТВК на 1 травня 1946 р. перебувало 1450 дітей, із них 221 дівчина, а в трьох ДТК – 1140. Крім того, в тюрмах і на пересильних пунктах перебувало понад 3

тис. засуджених неповнолітніх від 12 до 16 років, оскільки у трьох ДТК і так був переліміт на 40 осіб, а тому для них не було місць [68, с. 113].

Найпоширенішими злочинами серед неповнолітніх, за які після суду вони потрапляли в трудові колонії, були дрібні (здебільшого вуличні) крадіжки (43,7 %), на другому місці були втечі з ремісничих училищ і шкіл фабрично-заводського навчання, до яких багатьох підлітків із приймальників-розподільників направляли без їхньої згоди (33,9%). Серед інших злочинів були такі: хуліганство (6 %), грабіж (3,4 %), убивство (1,5 %), нанесення тілесних ушкоджень (1,4 %) та інші незначні злочини. Тобто, у трудових колоніях в основному перебували неповнолітні, які були схильні до вчинення злочинів, і щоб остаточно не опинитися в середовищі злочинного світу, їх намагалися перевиховати навчанням і працею в спеціальних дитячих трудових колоніях.

2.3. Карально-репресивні практики сталінського режиму на теренах краю як чинник формування кримінальних злочинів

Завершення Другої світової війни не принесло бажаного полегшення для багатьох мешканців України, які жили сподіваннями на повоєнне покращення. Єдиним позитивним наслідком було припинення масової загибелі людей внаслідок військових дій, а загалом наступали часи боротьби за виживання. Загострення соціально-господарських та побутових проблем стали чинником, що зумовив зріст кримінальної злочинності та протестів з боку українців у повоєнний період.

Наявність кризових явищ у Вінницькій області ілюструють доповідні записки, довідки органів управління МГБ по Вінницькій області про ліквідацію повстанських та кримінальних банд на території області підготовлений для партійного керівництва краю[9, Арк1-2.].

Зокрема у доповідній Вінницькому обкому КП (б) У зазначалося, що у 1948 р. на території Вінницької області мали місце активні ворожі прояви у формі: «терористичних актів та замахів на життя радянського і партійного активу на селі – 6 випадків; диверсійних актів з метою вивести з ладу та пошкодити сільськогосподарські машини та молотильні агрегати – 5; підпали колгоспних будівель і житла партійних активістів – 12; розповсюдження анонімних антирадянських документів терористичного і повстанського характеру – 7; інші активні антирадянські прояви». У зв'язку з цим було розгорнуто проведення агентурно-оперативних заходів Управлінням МГБ Вінницької області та викрито наступні активні ворожі прояви: «8 лютого 1948 року о 21 годині пострілом з вогнепальної зброї важко поранений голова сільської ради села Кукавка Яришівського району Слободянюк Іван Савович, кандидат в члени ВКП (б).» Слідством встановлено, що Слободянюк був поранений мешканцем села Кукавка Рахманько Олександром Васильовичем на підґрунті прагнення помститися за те, що мати Рахманько у 1946 р. за ініціативою Слободянюка була виключена з колгоспу за невироблені мінімум трудоднів. Рахманько був заарештований та засуджений[9, Арк. 3].

29 січня 1948 року у нічний час невідома група осіб пробралися через вікно до клубу села Кунки Гайсинського району, зняли зі стін всі портрети, плакати, транспаранти і пошматували їх, а також викрали всі віконні шибки. У результаті розслідування злочинці були встановлені, ними виявилися мешканці села Кунка – Могила Григорій Омелянович, Римар Микита Тимофійович, та Кавун Іларіон Артемович. Дані особи заарештовані та засуджені[9, Арк.3].

З 21 по 26 серпня 1948 року у с. Чапаєвка Погребищенського району під час обмолочування зерна до молотилки «МК 1100» разом зі снопом було подано шматок заліза. У результаті цього молотилка була виведена з ладу і простояла більше доби. У результаті проведених заходів було встановлено, що молотилка виведена з ладу колгоспницею Харьковою Катериною Михайлівною. Харькова з 1942 по 1945 рік перебувала у Німеччині, затримувалася гестапо і тричі була допитаною. При розслідуванні з'ясовано і доведена приналежність її до агентури німецької контррозвідки. Про обставини її вербування Харькова розповіла, що весною 1944 року вона була завербована співробітником гестапо у якості агента, для виявлення серед росіян тих осіб які проводять роботу проти німців. Диверсійний акти здійснила наче тому, що не хотіла працювати на молотарці. Харькова засуджена[9, Арк.4].

30 липня 1948 року в колгоспі імені Хрущова, села Маянів Тиврівського району у молотарку зі снопом був поданий молоток. У результаті пошкодження барабана молотарка була тимчасово виведена з ладу. Злочинець не встановлений[9, Арк.3].

Вночі 26 липня 1948 року у с. Нападівка Комсомольського району, невідома особа проколола два ската колгоспного вантажного автомобіля, а в ніч 1 липня з підготовленої до роботи жатки було знято три деталі. У результаті проведених заходів було встановлено, що ця шкідницька робота була здійснена жителем цього ж села, колишнім поліцаєм Богузем Спиридоном Антоновичем, що був родичем колишнього голови колгоспу виключеного з ВКП (б) Білоуса. Богузь заарештований і засуджений[5, Арк. 4].

У ніч на 26 липня 1948 р., в приміщенні сільської ради с. Рахнівка, Гайсинського району, у тій частині, яка зайнята під квартиру головою колгоспу, членом ВКП (б) – Антонюком Іваном Софроновичем виникла пожежа, унаслідок якої згорів соляний дах будинку. Злочинець не встановлений, окрім цього випадку в області мали місце ще 11 випадків підпалу будинків партійно-радянського активу села, але злочинці у всіх випадках не були знайдені[9, Арк 4.].

5 липня 1948 р. до Вінницької міської ради поштою надійшла анонімна листівка, із закликами до колгоспників виступати проти колгоспного ладу і бойкотувати участь в жнивях. Аналогічні листівки надійшли до партійних організацій Херсона. Унаслідок проведених оперативно-розшукових заходів автор листівок встановлений. Ним виявився учень 7 класу села Нижче-Ольчедаєво, Яришівського району Цільмак Петро Юхимович. Цільмак в період окупації проживав у вказаному селі. Його мати мала побутові зв'язки з румунськими жандармами, його батько перебував в полоні у румун. Цільмак заарештований та засуджений[7, Арк. 5].

8 липня 1948 р. на адресу голови колгоспу с. Ставки, Джулинського району члена ВКП (б) Шимко К. Г. надійшов анонімний лист, у котрому автор попереджував Шимко, що якщо він не змінить своє ставлення до колгоспників у період жнив, його будинок буде спалено. У результаті проведених агентурно-оперативних заходів встановлено, що автором цього листа є донька колишнього куркуля – Кружилко Ганна Яківна. Кружилко притягнута до кримінальної відповідальності[9, Арк.3].

26 квітня 1948 р. на вітрині, поблизу редакції районної газети у м. Яришів, була виявлена листівка терористично-повстанського характеру. Автор закликав населення здійснити теракт над секретарями Яришівського райкому партії і над іншим сільським активом Яришівського району, а також закликав боротися проти колгоспів, закінчувалася листівка вихвалюваннями Гітлера. Вжитими заходами розшуку, автор листівки встановлений. Ним виявився Волошин Федір Іванович, 1931 р. народження. Мати Волошина за походженням з родини

куркулів: її батько і два брата розкуркулені та вислані за межі району. Брат батька Волошина у 1928 р. був засуджений до 10 років позбавлення свободи, як учасник СВУ. Брат Волошина антирадянськи налаштований. Волошин заарештований та засуджений[23, Арк.5].

Часто жінки знаходили додатковий (а часто і єдиний) спосіб заробити гроші спекуляцією, особливо виготовленням та продажем самогону. Станом на квітень 1948 р. за самогоноваріння і збут було порушено 1 тис. 138 кримінальних справ, за якими притягнуто до відповідальності 1 тис. 213 осіб; засуджено 565, з них 40% до позбавлення волі; вилучено 831 апарат перегонки та 5 тис. 298 літрів самогону; 80% справ було розглянуто вже протягом перших 10 днів після затримання!; по Одеській області в IV кварталі 1948 р. було порушено 311 справ, а до кримінальної відповідальності притягнуто 362 особи, у Тернопільській області в I кварталі 1948 р. порушено 229 справ. Однак у перші повоєнні роки самогоноваріння виявилось занадто ефективним у сенсі прибутковості й тому поширеним. Його стале існування у суспільних взаємовідносинах і разом з тим мала підконтрольність змусили державу оперативно реагувати. Вже 7 квітня 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР ввела в дію указ «Про кримінальну відповідальність за виготовлення самогону». За ним лише виготовлення і зберігання самогону «тягнуло» до 6 років виправно-трудових таборів (з конфіскацією майна). А це своєю чергою збільшувало кількість неблагонадійних дітей, батьків яких було осуджено за цей злочин [62, с.359]

Проте боротьба із самогоноварінням набирала обертів. Так, судами УРСР було розглянуто в IV кварталі 1947 р. 646 справ, у I кварталі 1948 р. – 5 тис. 976, у II – вже 8 тис. 976 справ. Найбільше справ розглядалося в бурякосіючих областях: Харківській – 1 тис. 204, Полтавській – 801, Вінницькій – 788, Чернігівській – 690, Сумській – 595, Кам'янець-Подільській – 590. Загалом же з 1 січня до 1 травня 1948 р. за виготовлення й продаж самогону до кримінальної відповідальності було притягнуто 19 тис. 590 осіб, з яких 2 тис. 625 арештовано, вилучено 14 тис. 902 самогонних апарати і 61 тис. 271 літер трунку[64, с. 336].

У доповідній підготовленій заступником начальника управління МГБ по Вінницькій області полковником Булгаковим вказувалося, що в окремих випадках працівники МГБ ще не викрили і не заарештували авторів та поширювачів анонімних документів антирадянського характеру[9, Арк.6].

Окремою сторінкою злочинності є Голодомор 1946 – 1947 рр. Відразу постає питання чий це злочин – людей чи держави, гадаємо відповідь очевидна – держави, але засуджували жертв Голодного мору.

Голод змусив певну частину сільського населення навіть відкрито виступати проти радянської влади. Все частіше люди вдавалися до агітації проти радянської влади, прихованого саботажу, а в деяких випадках навіть до терористичних актів щодо партійного, радянського, колгоспного активу[25, с.17].

Повідомлення з районів рясніли фактами «грабунку і тероризму», замахів на життя представників радянського активу. На ґрунті продовольчих ускладнень і чиновницького свавілля убивства місцевих партійних функціонерів, голів колгоспів та інших сільських активістів траплялися в усіх областях УРСР. Недовіра до більшовицької політики також виявлялась у псуванні хлібозбиральної техніки, і навіть підпалах, мінуванні різних об'єктів[26].

Характер деяких проявлень правопорушень мали чітку календарну залежність. Так, період жнив сприяв формуванню та діяльності такого роду порушників як збирачі колосків. Їх вважали «розкрадачами» соціалістичної власності, які згідно зі статтею 131 Конституції СРСР 1936 р. кваліфікувалися як «вороги народу», а зі статтею 18 Примірного Статуту сільськогосподарської артілі – як «зрадники загальної справи колгоспу» і «підричники основ колгоспного ладу». Більшість із них засуджувалися за рішенням, прийнятим 7 серпня 1932 р. спільною постановою ЦВК і Раднаркому СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та зміцнення громадської (соціалістичної) власності», який набув назви «закону про п'ять колосків». Він був задіяний з новою силою, а місцеві контролери вишукували підстави для його застосування проти односельців. Зокрема, на Вінниччині

перевірки полів після збирання врожаю фіксували масове залишення колосків на скошеній ниві. Іноді на квадратний метр виявляли по 18-20 колосків. Контролери кваліфікували ці факти як «безгосподарність» та «низьку трудову дисципліну під час збирання врожаю», а самі порушники зазнавали неадекватно жорсткого кримінального покарання. І це відбувалося тоді, коли сотні тон зерна псувалися у районних зерносховищах чи використовувалися для переробки спиртозаводами на оковиту! [62, с. 335-336]

У телеграмі Й. Сталіна та А. Жданова на адресу М. Хрущова та Д. Коротченка від 26 листопада 1946 р. з вимогою покінчити з «небільшовицьким ставленням» до хлібозаготівель підкреслювалося, що у колгоспах антидержавні елементи «заганяють багато зерна у так звані відходи, навмисне проводять неякісний обмолот, залишаючи велику кількість зерна у соломі, приховують необмолочений хліб у скиртах». Тобто, причинами недоліків хлібопостачання вбачалися не надмірні плани чи посуха, а «дрібнобуржуазні настрої колгоспників». Республіканський уряд відгукнувся на ці факти окремими постановами, в яких правлінням колгоспів та директорам радгоспів наполегливо пропонувалося «встановити ретельний контроль за правильним очищенням зерна після молотьби і комбайнового збирання, зважуванням і оприбуткуванням відходів, ні в якому разі не допускаючи наявності доброго зерна у відходах». Більше того, направлений для контролю за виконанням хлібозаготівель перший заступник голови Ради Міністрів УРСР Л. Корнієць дав вказівку не видавати колгоспникам, навіть після виконання плану, якісного зерна за трудовні, а розраховуватися з ними зерновідходами. У доповідній записці заступника начальника управління МВС у Вінницькій області підполковника В. Карягіна Вінницькому обкому КП(б)У від 20 червня 1947 р. зареєстровані злочини кваліфікувалися як крадіжки зерна «шляхом стрижки колосся». Усього було зрізано 542 кг колосків і згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та суспільного майна» засуджено 95 осіб. Мінімальний термін позбавлення волі за крадіжку, привласнення чи розтрату державного майна становив від 7 до 10

років, а за повторний чи здійснений групою осіб подібний злочин – до 25 років виправно-трудових робіт. Міліціонер особливо наголошував, що деякі злочини здійснювали члени сім'ї «бандита-нелегала», спротив при затриманні він розглядав як «терористичний акт» [65, с.221].

18 липня 1947 р. у листі до районних зверхників перший секретар Вінницького обкому партії М. Стахурський виокремлював негативний приклад крадіжки 2 тис. 90 кг колосків, а також відзначав, що з початком жнив 1947 р. лише в області притягнуто до кримінальної відповідальності 1 тис. 196 осіб. З дослідження Миколи Шитюка наводимо унікальний факт, коли створювалися спеціальні бригади для розкопування нір польових мишей і ховрахів з метою пошуку зерна [54, с. 78].

Підпадаючи під дію закону, тисячі голодуючих ставали правопорушниками з відповідною мораллю та сприйняттям до них соціалістичного устрою. Це був лише один з численних селянських способів вижити в умовах голоду. Місцева влада придумала різноманітні форми профілактики й боротьби проти крадіжок.

Вершиною результативності геноциду українського народу стали факти труподства та людодства в постраждалих від голоду районах України. Доведені голодом до крайнощів, люди відчайдушно боролися за своє життя, і ніякі правові та моральні застороги не могли цьому перешкодити. У своєму апогеї голодомор руйнував усі усталені соціальні механізми, міжособистісні контакти, саму природу людини. Люди, що опинялися у жахливому голодовому вирі, зазнавали часто безповоротних психофізіологічних надламів. Страх перед голодною смертю притупляв, вихолощував у людей здатність до співчуття, руйнував моральні підвалини людської особистості, й часто людина уподібнювалася безчуттєвій істоті. Усі залишки людяності витіснялися постійним відчуттям голоду, не діяли віковічні важелі внутрішньої самодисципліни, втрачалися регулятивні соціальні механізми, а випадки канібалізму свідчили про спрацювання суто тваринного інстинкту самозахисту. І чи не ознакою людяності у цьому суцільному кошмарі ми вбачаємо вияв материнських почуттів – доведені

до тваринного відчаю матері убивали своїх малолітніх дітей, аби не бачити їхньої голодної смерті! А підлітки вже з повним усвідомленням жахливості ситуації намагалися покінчити життя самогубством. Звичайно, ми говоримо про крайні прояви деградації соціальної природи людини, однак їх масовий характер саме в період голодомору 1946-1947 рр. підтверджується сотнями задокументованих фактів [54, с. 81].

Післявоєнна кампанія урізання присадибних господарств колгоспників, що лише й могли прокормити селян, непомірні обсяги хлібозаготівлі, виселення, примусові позики значно збіднили селянський достаток. За твердженням упорядниці спогадів про голодомор Тамари Демченко, рядові колгоспники ставилися до «рідного» колгоспу як до нещадної, ворожої сили і «нагороджували» владу традиційною лайкою, прокльонами, несхвальними висловами, новотворами народного фольклору тощо. На селянські господарства накладали державні податки на землю, на домашню худобу, фруктові дерева, вимагалися непосильні норми здачі молока, м'яса, яєць. Не маючи можливості сплачувати надвисокі побори, селянам доводилося жебракувати, залучаючи до цього й дітей [26, с.141].

Аналізуючи даний масив документів можна зробити наступні висновки – в області нагніталася обстановка зростання загрози діяльності антирадянських елементів та демонструвалося затяте старання місцевих керівників МГБ продемонструвати свої зусилля у боротьбі з цим явищем. Якщо до політичних акцій опору сталінізму можна віднести підпали осель партійного та радянського активу та анонімні листи з антирадянською риторикою, то псування сільськогосподарської техніки навряд чи було спланованою акцією. Радше говорити про недбалість та халатність або ж інші мотиви. Але й ці правопорушення намагалися кваліфікувати і здійснювали це як державні злочини за статтями 54¹ – 54¹⁴ КК УРСР «державна зрада» різного рівня тлумачення. Задля нагнітання ступеня провини та міри відповідальності фактично у всіх розслідуваннях вказується наявність організованих структур, як правило сімейної спорідненості, що передавало відповідальність родичів.

Особливо цинічним було звинувачення оstarбайтери Катерини Харькової як агента гестапо, очевидно, що така категорія була особливо вразливою і ймовірно була змушена зробити це зізнання. Пояснити ярий запал місцевих чекістів та імітацію буремної діяльності у боротьбі із винищувачами колгоспних молотарок як боротьбу з так званим політичним бандитизмом, можна і страхом відправлення у західні області України де йшла активна боротьба з УПА, і відповідно поставала реальна загроза життю. З іншого боку, характер листів та підпали, позитивні відгуки про німецьку і румунську окупацію стали показником сприйняття сталінського режиму як зміни однієї окупації іншою. Безперечно, такий карально-репресивний тиск придушував опір режиму та навіював атмосферу страху у громадській думці та змушував людей адаптуватися та виробляти практики виживання.

Окремою особливо цинічною сторінкою історії є засудження режимом медичного персоналу як кримінальних злочинців. Відбудова життя у повоєнний час є важливим чинником у налагодженні повноцінного функціонування суспільства, одним із важливих складників якого є налагодження соціального добробуту та безпеки здоров'я людей. Запровадження репресивних практик по відношенню до працівників медичної сфери стало одним з факторів які зумовили загострення кризи та насадження страху та почуття незахищеності у населення, а особливо у працівників сфери охорони здоров'я у яких зростало відчуття непевності та страху. У процесі повоєнної відбудови системи охорони здоров'я на теренах Вінницької області однією із найбільш гострих проблем постала проблема забезпеченості регіону медичними кадрами. Складність тогочасної обстановки вимагала не лише чіткого визначення змісту діяльності органів охорони здоров'я зруйнованого війною краю, але й з'ясування кількісних і якісних потреб у медичних кадрах та відновлення системи їхньої підготовки, добору й розстановки, укомплектування кадрами сільських лікарських дільниць, налагодження роботи лікарень, поліклінік, амбулаторій, фельдшерсько-акушерських пунктів та інших медичних структур тощо [4, арк. 7].

За офіційними статистичними даними, у Вінницькій області у 1944 р. на 29

поліклінік; 46 дитячих консультацій і 47 санітарно-епідеміологічних станцій припадало лише 202 кваліфікованих лікарі [5, с. 162]. З вищевказаних статистичних даних видно, що наявних фахівців - лікарів, фельдшерів, медсестер - було відверто замало. Упродовж 1944 р. в Україну було реєвакуйовано близько 7000 лікарів, із яких понад 2000 повернулися ще до липня 1944 р. [7, арк. 22]. Частина з них потрапили на роботу до районів Поділля.

У результаті цих заходів до кінця 1945 р. кількість лікарів у закладах цивільної медико-санітарної мережі Вінницької та Хмельницької областей вже становила 36,2% їх довоєнної кількості [7, арк. 19]. Це означало, що у розрахунку на кожні 100 лікарів, що працювали у 1940 р. в системі охорони здоров'я краю, в кінці 1945 р. припадало лише 46. Якщо розглянути це по конкретних спеціальностях, то терапевтів нараховувалося 60; хірургів - 42; акушерів-гінекологів - 42; педіатрів - 40; офтальмологів - 39; ларингологів - 34; невропатологів і психіатрів - 38; фтизіатрів - 42; дермато-венерологів - 56; рентгенологів - 28; маляріологів - 69; епідеміологів - 57; бактеріологів - 36; санітарних лікарів - 48; стоматологів - 32; зубних лікарів - 57 [5, арк. 17].

Упродовж 1946-1947 рр. забезпеченість системи охорони здоров'я краю кадрами фахівців в краї значно покращилася. Так, за даними ЦСУ УРСР, на кінець 1946 р. на території Поділля загалом чисельність лікарів (без стоматологів) становила 63,7% від їхньої довоєнної чисельності; зубних лікарів - 63,3% [16, арк.5]. Втім, проблема дефіциту висококваліфікованих медичних кадрів не була вирішена, особливо ця нестача відчувалася у сільській місцевості. На початку 1950-х років у більшості медичних закладів сільської місцевості, зокрема лікарень та амбулаторій, жодна штатна посада не була заміщена лікарем. Їх обов'язки змушений був виконувати середній медичний персонал [6, арк. 12].

Однак, і ці досягнення, як показувала подальша медична практика, не вирішували проблеми дефіциту кваліфікованих медичних кадрів. У 1949 р. у більше як третини сільських районів Поділля не було санітарного лікаря, у 43 - педіатра, у 279 - акушера-гінеколога, у 6 - хірурга. У 1950 р. із 65 районів санітарний лікар був відсутній у 18, педіатр - у 3, терапевт - у 2, хірург - у 3,

акушер-гінеколог - у 11, дерматолог - у 36. На середину 1950-х років у сільській місцевості діяло 5 лікарень, 10 амбулаторій, у яких жодна штатна посада так і не була заміщена лікарем. Їх обов'язки продовжував виконувати середній медичний персонал [4, арк. 11]. У цей час також гостро постала проблема матеріальної забезпеченості лікарів, особливо це стосувалося тих, хто працював у сільській місцевості. Значна частина лікарів і середнього медичного персоналу не забезпечувалися належним житлом, опаленням та освітленням, їм не виплачувалася відповідна грошова компенсація.

Втім, окрім кадрових проблем, пов'язаних із війною, додалися чинники політичного характеру. Партійною директивою з кремля було поставлено завдання перед Вінницьким обкомом партії про виявлення фактів засміченості органів охорони здоров'я особами, які викликають сумніви щодо політичної довіри.

Як приклад реалізації цього розпорядження було проведено перевірку «Про засміченість кадрів антирадянським елементом в Тульчинській районній лікарні і поліклініці» осередком Тульчинського районного відділення МГБ. Дані перевірки виявили наступні ворожі елементи: «Вишневський Юхим Львович, 1909 року народження, єврей, лікар Тульчинської лікарні. В період окупації знаходився у Печерському таборі, працював лікарем, брав систематично хабарі з населення, був у близьких стосунках з румунською адміністрацією табору; Шаргородський Володимир Натанович, 1876 року народження, єврей, зубний технік поліклініки, у минулому меншовик, налаштований антирадянськи; Хусид Аврам Григорович, 1884 року народження, єврей, зубний технік поліклініки, у період окупації був старостою Тульчинського «гетто», мав щільні зв'язки з румунськими окупантами. У 1945 р. був репресований органами МГБ; Чернега Марія Зінов'євна, 1902 року народження, українка, лікар, завідувачка гінекологічним відділенням, дружина колишнього троцькіста; В період окупації Чернега мала зв'язки з лжепартизанським підпіллям, а також з румунською адміністрацією, посібник окупантів; Погрібняк Валентина Михайлівна, 1918 року народження, українка, старша медсестра районної лікарні. В період окупації

була в інтимних відносинах з румунським офіцером (співмешканка), при відступі окупантів у 1944 р. виїхала разом з ним, потім повернулася до Тульчина. Підозрюється у співпраці з агентурою румунської жандармерії; Злочевська Антоніна Василівна, 1898 року народження, росіянка, медсестра районної лікарні, антирадянськи себе проявляє, проводить антирадянську агітацію; Шведовська Євгенія Олександрівна, 1882 року народження, українка, медсестра лікарні, антирадянськи налаштована; Буряк Феодосія Іванівна, 1900 року народження, українка, медсестра районної лікарні; Перкель Лев Аронович, 1903 року народження, лікар-хірург, хабарник, має дружину-лікарку Бондареву, німецьку пособницю, співмешкала з німецьким комендантом міста Турбова [8, арк. 1]; Бондарева Явдоха Федорівна, 1911 року народження, лікар, завідувач інфекційним відділенням міжрайонної лікарні, антирадянська особа, особистий пособник німецько-фашистських окупантів, спів- мешкала з німецьким комендантом Турбівського району; Грінштейн Соломон Фрідович, 1903 року народження, зубний лікар, хабарник, проводить антирадянську агітацію з пропагандою поразки комуністичного режиму, схвально відгукується про американський капіталістичний лад; Журавська Явдоха Федорівна, 1917 року народження, українка, акушерка, пособник румунської окупаційної влади, антирадянськи налаштована особистість» [8, арк. 2].

Таким чином, було виявлено 13 осіб з 38 працівників медичного персоналу (лікарі, медичні сестри), які виявилися політично неблагонадійними, а отже за мірками сталінської системи - небезпечними.

В інших матеріалах МГБ здійснювався аналіз якісних характеристик. Так, зазначалося, що у Вінницькому обласному відділі охорони здоров'я працюють 48 осіб, з них 18 осіб – члени або кандидати в члени ВКП (б). Серед працівників апарату Обласного відділу охорони здоров'я 16 осіб проживали не на окупованій території. Отже, решта вже становили потенційну загрозу. Станом на 1 лютого 1949 року у системі Вінницького обласного відділу охорони здоров'я працювало 5 611 осіб, з 599 членів і кандидатів ВКП (б) із загальної кількості працівників на окупованій території проживали і працювали 343 особи. Партійність була

важливим критерієм фахової підготовки медичного працівника [8, арк. 3].

Управління МГБ по Вінницькій області надавало інформацію, що в Обласному відділі охорони здоров'я є працівники, що викликають сумніви з приводу політичної благонадійності. До прикладу, зазначалося: «У секторі постачання, на посаді завідувача складом працює Грушкін, котрий прибув у місто Вінницю в період окупації і влаштувався на роботу завідувачем складу. Грушкін проводить з оточуючими бесіди антирадянського характеру: «... Нашому уряду не щастить. У 1940 році пшеницю відправляли в Німеччину, а зараз Америку забезпечуємо золотом, але користі від цього ніякої. Не бачили ми хорошого життя і бачити не будемо через усілякі реформи і планування.», А в іншому випадку він заявив: «.До чого ці недільники, раніше жодних недільників не було і хліба було достатньо та черг не було.»» [8, арк. 3].

Таких прикладів було безліч. Так, у черговій доповідній МГБ йшлося, що завідувач статистичним сектором Вінницького обласного відділу охорони здоров'я Гордон проводить з працівниками закладів антирадянські розмови. Розглядаючи питання про направлення працівників на допомогу колгоспам, Гордон заявила: «.У колгоспи людей відправляє не партія і уряд, а керівники («робітнички») на місцях /висловились нецензурно/, хліб у колгоспників береде, а в магазинах нічого немає.». У січні 1949 р. з Вінницького обласного відділу охорони здоров'я був звільнений бухгалтер Гольдінер, на підставі «не впорався з роботою». З цього приводу Гордон заявила серед співробітників: «Це не по Конституції, до літніх людей у нас повага, але нічого собі, кинути літню людину напризволяще, чудові нині закони». Серед працівників Вінницького обласного відділу охорони здоров'я Гордон поширює антирадянські анекдоти.

Звинувачення у пропагуванні антирадянських настроїв, наприклад, приписується також старшому бухгалтеру Вінницького обласного відділу охорони здоров'я Болдирєву, який у період нацистської окупації працював головним бухгалтером управління аптек у Вінниці. У доповідній зазначалося, що він постійно схвально висловлюється про життя за часів німецького режиму [8, арк. 4].

Подібні звинувачення знаходимо й на адресу працівника складу сектору постачання Козюк, яка в період окупації також проживала у Вінниці, була помічена у тісних відносинах з нацистами. До того ж підкреслювалася її неохайність у побуті та безвідповідальне ставлення до роботи.

Репресії торкалися також обслуговуючого персоналу: «Працююча прибиральницею Вінницького обласного відділу охорони здоров'я Табачнюк у період тимчасової окупації офіційно проживала з німецьким солдатом до визволення Вінниці радянськими військами. Зараз Табачнюк проводить серед працюючих нездорові розмови» [8, арк. 4].

Перевірка медичних працівників на благонадійність ставала приводом для безпідставних репресій. Так, запит заступника Головного санітарного управління Міністерства шляхів сполучення генерал-директора 3-го рангу Захарченко В. до Вінницького обкому КП (б) У надати партійну характеристику на завідувача Вінницького обласного відділу охорони здоров'я тов. Лобанова І. А. мав «рішучі» наслідки. За рішенням бюро Вінницького обкому КП (б) У завідувач Вінницького обласного відділу охорони здоров'я тов. Лобанов І. А. 17 березня 1949 року з роботи звільнений, як такий, що не забезпечує роботу обласного відділу охорони здоров'я. після такого рішення від керівництва Міністерства шляхів сполучення надійшов лист, що тов. Лобанова І. А., враховуючи його високі ділові якості хотіли запросити на керівну посаду до Головного санітарного управління Міністерства шляхів сполучення. Це спонукало обласне (Вінницьке) партійне керівництво переглянути своє рішення як поспішне та необґрунтоване [8, арк. 6-7]. Але сам факт такого звернення від вищих керівних органів був підставою для розгортання репресій без проведення розслідування, за формулою «аби чого не втрапилося». Тобто, підозра у політичній неблагонадійності була достатньою підставою аби усунути працівника з посади та піддати кримінальному переслідуванню та притягнути до відповідальності.

Характеризуючи стан діяльності обласної влади на теренах Вінниччини зазначимо, що у кадровому забезпеченні медичним персоналом існували досить

суттєві проблеми, критично не вистачало лікарів, фельдшерів. Особливо складною була ситуація у сільській місцевості. Втім для режиму вагомішими були критерії політичної благонадійності. Особливо підкреслювали партійну належність як якісний показник фахового рівня, що, звичайно, було повною нісенітницею.

Аналізуючи критерії, за якими висувалися звинувачення, визначимо наступне – перебування на окупованій території, можлива співпраця з окупантами, наявність інтимних відносин з окупантами та колаборантами, наявність родичів, які могли виступати у якості колаборантів, причетність родинних зв'язків до колишніх репресованих за політичними звинуваченнями (троцькісти, бухарінці тощо), негативні висловлювання про радянський лад та вихвалювання капіталістів і їх способу життя. Вишуковувалися найабсурдніші формулювання для звинувачення. Часто у списки потрапляли працівники без конкретних звинувачень – це дає підставу припускати про існування плану по кількості людей, які мали бути репресованими. Такі дії режиму в умовах, коли стан захворюваності у зв'язку з голодуванням, відсутністю профілактичних заходів та медикаментів, великою кількістю постраждалих від війни можна розцінювати як черговий злочин влади проти жителів своєї країни, адже термін громадяни для Вінниччини навряд чи доречний, більшість з них будучи селянами не мали паспортів.

Характеризуючи криміногенну ситуацію у перші повоєнні роки зазначимо наступні закономірності. Завершення війни одночасно знаменувалося критичним погіршенням добробуту населення, брак продовольства переріс у трагедію Голодомору злидні стали для багатьох мотивом для вчинення карних злочинів. Значна частина з них пов'язана з господарськими, на Вінниччині особлива увага влади зосереджувалася на охороні інфраструктури залізниці – складськими базами, сортувальними станціями, складами заготзерно. Так, доповідній вказувалося «За останні два місяці 1948 р. та січень 1949 р. Управлінням охорони МГБ на Вінницькій залізниці викрито і ліквідовано ряд злочинних груп які були організовані з працівників залізниці. Упродовж

тривалого часу вони грабували вантажі та будівельні матеріали на Вінницькій залізниці, до яких відносяться: станція Козятин, вантажники і зважувальники упродовж 1948 р. розкрадали найбільш цінні вантажі які прибували для сортування». Розкрадалися мануфактура, одяг, годинники, шкіра, простирадла, риба, джем, готовий одяг, резинові чоботи. Схожа ситуація – Калинівка, Жмеринка. Відповідальні за прийом кадрів на роботу не відстежили, що багато працівників мають кримінальне минуле.

Частими були розслідування порушень з боку працівників торгівлі та спецрозподілом товарів. Голова Ситковецької райспоживспілки був спійманий, з 80 пар чобіт призначених для продажу трактористам продано лише 20, 60 пар продані районним чиновникам.

Отже, були злочини зумовлені боротьбою за виживання або ж отримання прибутків. Частина злочинів були ініційовані державою як боротьба з антирадянськими настроями. Досить часто це були вигадані та сфабриковані моменти, але ці люди з волі держави ставали кримінальними злочинцями. Така практика спонукала до формування у радянському суспільстві потужного пласта кримінальної субкультури, котрий мав значний вплив на соціалізацію молодого покоління і приказка «від суми і від тюрми не зарікайся» набула життєвого імперативу для «homo soveticus».

3.1. Методична розробка відкритого виховного заходу «Кримінальна та адміністративна відповідальність неповнолітніх». Сучасність та історична спадщина. Використовуємо матеріали підрозділу роботи 2.2. Дитяча злочинність. (зустріч)

Сьогодні в Україні, як і в усьому світі, найвищою цінністю визначено забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Особливу увагу приділено неповнолітнім, які є однією з найбільш незахищених верств населення, що зумовлює необхідність створення особливих умов для забезпечення та реалізації їхніх прав.

Міжнародно-правові принципи та норми закріплюють особливий статус неповнолітнього, у тому числі й того, який порушив закон, і вимагають більш лояльного, у порівнянні з дорослими, ставлення всіх держав, що прийняли відповідні зобов'язання. Правопорушення серед дітей – це своєрідний барометр, який визначає рівень морального стану суспільства.

Протиправний шлях неповнолітнього часто починається з виявів девіантної поведінки в дитинстві, а пізніше переростає у вчинення адміністративних правопорушень або злочинів. При цьому, важливим є своєчасне реагування батьків, оточуючих, держави в особі відповідних органів на протиправну поведінку дітей. Також, вагому роль відіграє правоосвітня, правовиховна робота з дітьми з метою розуміння ними неможливості допущення протиправної та незаконної поведінки, усвідомлення невідворотності притягнення до відповідальності у разі вчинення адміністративних правопорушень або злочинів.

З якого віку настає адміністративна та кримінальна відповідальність неповнолітніх? Які найпоширеніші злочини та адміністративні правопорушення вчиняються неповнолітніми? Які покарання можуть бути застосовані до осіб, які не досягли 18 років? Відповіді на ці та інші запитання ви зможете отримати в ході зустрічі з представниками правоохоронних органів.

Сподіваємось, що розповсюдження правової інформації про адміністративну та кримінальну відповідальність неповнолітніх, заходи впливу

та види покарань, що можуть бути застосовані до вказаної категорії осіб допоможе запобігти вчиненню злочинів та адміністративних правопорушень особами, які не досягли 18 років.

Мета:

ознайомити учнів із положеннями Кримінального кодексу України;

- розкрити причини правопорушень та їхні наслідки;
- розвивати в учнів почуття відповідальності за свої вчинки, дії;
- ознайомити їх з основами правомірної поведінки.
- Порівняти на основі підготовлених учнями рефератів стан повоєнної злочинності у 1944 – 1949 роках та сучасність.

Обладнання:

- мультимедійний проектор, ноутбук;
- відеоролики
- стенівки, презентації

Місце проведення: актовка зала

Дата проведення: XX. XX. XXXX р.

Вихователь: Доброго дня! Наш виховний захід називається «Кримінальна та адміністративна відповідальність неповнолітніх».

На сьогоднішній день проблема правопорушень неповнолітніх є і залишається однією з гострих проблем українського суспільства. Над пошуком шляхів її вирішення працює широке коло фахівців різних наукових галузей: кримінології, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціології, правознавства тощо.

За статистичними даними на сьогодні злочинність неповнолітніх має таку структуру:

злочини, пов'язані з наркотиками – 2,8 %;

хуліганство – 6,2 %;

крадіжки – 70,5 %;

злочини проти життя та здоров'я – 2,1 %;

інше – 9,4 %.

Основними причинами правопорушень неповнолітніх є:

1. Соціально-економічні
2. Неприятливе сімейне оточення
3. Проблеми у взаємостосунках неповнолітнього в шкільному середовищі
4. Негативний вплив позашкільного середовища
5. Вікові особливості психіки підлітків, які сприяють антисуспільним проявам
6. Біологічними та генетичними причинами вчинення неповнолітніми

Вихователь: Увага на екран!

(відеоролик «Профілактика правопорушень серед підлітків» - автор Анастасія Досконала).

Вихователь: Правопорушення, здійснені неповнолітніми, - це небезпечне соціальне явище, оскільки, по-перше, негативно впливають на формування особистості; по-друге, завдають значної шкоди суспільству через втрату трудових ресурсів (лише третина покараних повертаються до повно цінного суспільного життя); по-третє, відіграють значну роль у формуванні рецидивної злочинності (дві третини рецидивістів розпочинають свій злочинний шлях ще неповнолітніми). Кожен 8-9-й злочин в Україні здійснюється неповнолітніми. Близько 11% серед осіб, які беруть участь у скоєнні злочинів, - неповнолітні. Кількість підлітків, що вчинили злочин вдруге, за останні роки зросла майже на 19% . Одним із напрямів у боротьбі зі злочинністю взагалі та злочинністю неповнолітніх, зокрема, є профілактична діяльність.

Профілактика правопорушень серед неповнолітніх в Україні проводиться зусиллями соціально-психологічних служб, педагогів, співробітників соціальних служб, служб у справах неповнолітніх, працівниками право охоронних органів.

Вихователь: Сьогодні ми запросили представників Управління патрульної поліції Вінницької області зв'язків з громадськістю лейтенанта поліції Джуру Данила Михайловича та старшого лейтенанта поліції Кравченко Вероніку Андріївну, які на конкретних прикладах доведуть вам про адміністративну та кримінальну відповідальність неповнолітніх, заходи впливу та види покарань.

Вихователь: Запрошуємо Вас на сцену!

(виступ запрошених).

Вихователь: Дякуємо за виступ!

Вихователь: А зараз деякі важливі поради Вам нададуть наші учні.

Що робити, якщо поліція застосовує до тебе затримання?

Учень 1: У спілкуванні з поліцейськими поведься спокійно і чемно. Саме перші хвилини спілкування мають найбільше значення для подальшого розвитку ситуації. Ніколи не відповідай грубо, стримуй емоції. Не варто боятись поліцейського. Пам'ятай, поліцейський є представником держави, і ти маєш його законні вимоги.

Учень 2: Постійно інформуй близьких та друзів усіма можливими засобами про місце знаходження. Це дозволить встановити, де ти, якщо з тобою перерветься зв'язок. Май наготові мобільний, щоб у разі потреби написати близьким короткий SMS («Я затриманий поліцією!»).

Учень 1: Одразу повідом поліцейського про те, що ти є неповнолітньою особою (тобі немає 18-ти років). Також добре мати при собі будь-який документ, що може свідчити твою особу (свідоцтво про народження, учнівський квиток, паспорт тощо).

Учень 2: У разі необхідності-наполегливо вимагай надання тобі медичної допомоги. Поліцейський зобов'язаний викликати до тебе бригаду «швидкої допомоги»). Лікар, крім надання допомоги, має зафіксувати завдані тобі тілесні ушкодження (навіть незначні) і твої пояснення, яким чином ти ці тілесні ушкодження отримав.

Учень 1: Під час твого затримання працівник поліції зобов'язаний назвати своє прізвища, посаду, спеціальне звання та пред'явити на твою вимогу службове посвідчення та службовий жетон, на якому зазначено особистий номер поліцейського, до речі, якщо поліцейський у формі-табличка з прізвищем і жетон повинні знаходитися на форменому одязі. Поліцейський повинен надати тобі можливість роздивитися і номер жетона, і службове посвідчення, але не випускаючи його зі своїх рук. Пам'ятайте, що тобі мають чітко та зрозумілою для тебе мовою назвати причину затримання, а також пояснити, яке

правопорушення ти вчинив. Ти маєш право відмовитися йти до поліцейського відділку без офіційного оголошення підстави затримання.

Учень 2: Вимагай, щоб співробітник поліції невідкладно повідомив про твоє затримання одного з батьків або інших законних представників. Крім того, ти маєш право особисто повідомити по телефону близьких родичів чи інших осіб про своє затримання і місце перебування. Якщо працівники поліції відмовились це робити, а мобільний відібрали, то намагайся це зробити через когось (перехожих, більш доброзичливих поліцейських у відділку, куди тебе доставили. Май на увазі! Неповідомлення твоїх батьків, опікунів про твоє затримання – грубе порушення з боку поліцейських!

Учень 1: Пам'ятай, у випадку твого затримання, ти маєш право на отримання безоплатної правової допомоги та послуг адвоката. Поліцейський має негайно повідомити Центр надання безоплатної правової допомоги про твоє затримання і впродовж 1 години до тебе має прибути адвокат. Ще до початку першого допиту чи інших процесуальних дій ти маєш право на конфіденційне побачення з адвокатом. Вимагай, щоб під час твого допиту були присутні один з батьків або інший законний представник та адвокат, їх присутність є обов'язковою умовою при твоєму допиті.

Учень 2: Відповідно до ст. 63 Конституції України, ти маєш право зберігати та не надавати показів або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Учень 1: Час твого затримання починається не з моменту, коли ти опинився у поліцейському відділку, а з моменту, коли поліцейський силою або через підкорення наказу змусив залишитися поряд із ним. Точний час затримання має бути зафіксований у протоколі затримання, пам'ятай про це.

Дуже важливо зафіксувати час прибуття і виходу з поліцейського відділку. У черговому журналі. Який знаходиться у чергового при вході, має бути зазначена дата, час твого прибуття, а також вказано, до кого ти йдеш. Додатково має бути зафіксовано дату та час твого виходу з поліцейського відділку. Правильність зазначеної інформації підтверджується твоїм підписом.

Учень 2:Вимагай, щоб одразу після твого прибуття до поліції був складений протокол про твоє затримання. У протоколі обов'язково мають бути зазначені дата, час та підстави затримання. Будь уважним до цього документу, він є дуже важливим. Якщо до тебе було застосовано заходи примусу, такі як: фізична сила, спеціальні засоби(кайданки, кийки тощо), вогнепальна зброя – вкажи про це у протоколі затримання. Не підписуй протокол, якщо є незаповнені поля. Якщо ти маєш будь-які зауваження, або якщо в ньому зазначена будь-яка інформація, що не відповідає дійсності, обов'язково вкажи про це в протоколі. Твої зауваження можуть стати дуже корисними для тебе, наприклад у суді.

Учень 1: Не тримай руки у кишені, можливо, там є сторонні предмети(наприклад, наркотики або набої), які тобі підклали, не торкайся їх.

Учень 2:Ніколи не бери на себе провину за дії, які ти не вчиняв. Нічого не підписуй за відсутності дорослих, або адвоката.

Вихователь: Завершити наш виховний захід я хочу «Соціальним роликом для молоді». Кожен зробить свої висновки.

(відеоролик)

Вихователь: На цьому наша виховна година закінчена. Спасибі, що були уважні!

Використані матеріали методичних розробок вчителів закладів середньої освіти громади.

3.2. Виховний захід: Круглий стіл: «Сталінізм і проблеми девіації».

Зачитуються реферати підготовлені старшокласниками за підтримки учителя на тему: «Наслідки Другої світової війни для Вінниччини», «Прояви кримінальної злочинності у Вінницькій області в 1944 – 1949 рр.».

Після виклад теоретичного матеріалу [39].

Кожного дня в світі відбуваються сотні подій, під впливом яких з часом з'являються нові ідеї, лідери, погляди, формуються інакші цінності і в той же час, цілком логічно – старі відходять на задній план. Проте, погодьтеся, складно було б жити в такому соціумі, де всі керуються принципом «що хочу, те й роблю», тому цілком закономірно, що складається певна система впорядкування життєдіяльності людини, і практично все у нашому з вами житті регулюється державними правилами, законами чи моральними нормами, інакше були б цілковитий хаос та безладдя.

Кожна норма вибудовується у свідомості людей протягом багатьох років, а порушення її викликає критику оточення. Соціологія трактує поняття девіантної поведінки, як ту, що не відповідає загальному стандарту, встановленим «шаблонам», і не відносить до неї дії середньостатистичного громадянина, які не викликають у оточення подиву та нерозуміння. Такі дії людини можуть активізувати у суспільства, як і позитивні так і негативні емоції. Але критерії визначення девіантної поведінки неоднозначні і часто важко встановити, які типи варто вважати девіантними. Для однієї людини така поведінка може бути загальноприйнятною, а в іншій вона викликає обурення і негативне ставлення. Та й і саме визначення девіації, врешті-решт, має різні інтерпретації та підходи серед дослідників.

Нарівні зі злочинцями і самовбивцями, наркоманами та алкоголіками, можуть стояти генії чи герої, адже їхня поведінка також виходить за межі існуючих норм.

Найчастіше девіація проявляється під час зміни політичного режиму, варто розуміти, що такі «перебудови» людей не відбуваються миттєво, все має йти шляхом поступового формування нового типу свідомості, тому й особливу

складність становить момент «перелому», коли держава починає примусово насаджувати нову політику, організацію життя, ідеологію. Для більш глибокого розуміння девіації як явища, в цей період на Вінниччині, потрібно проаналізувати настрої населення в повсякденному житті і зіставити їх з нормами та законами, що встановлювалися. Це дасть змогу визначити передумови та причини девіантної поведінки на етапі соціальних зрушень. Актуальність роботи посилюється й тим, що наразі немає комплексних видань щодо даного періоду на території Поділля.

Теоретичні аспекти вивчення девіації є актуальними у західній гуманітаристиці та соціології починаючи зі зламів XIX – XX сторічч. Детермінуючі фактори та типологію девіантної поведінки досліджували Е. Дюргейм, Г. Спенсер, С.Шелдон, З. Фрейд, Ч. Міллер, У. Баккер. На основі їх напрацювань ми спробуємо у нашому дослідженні з'ясувати особливості та типологію девіантної поведінки.

Інструментом соціологічних досліджень стала праця «Соціологія» Нейла Смейлзера. Окремий розділ у ній присвячений девіації та соціальному контролю. У ній він намагається розкрити причини девіації, даючи їм біологічне, психологічне та соціологічне пояснення. Серед основних проявів такої поведінки він називає: вбивство, але не під час війни, зґвалтування, аборти, проституція (у будь-яких її проявах : заборонена, узаконена, легальна), наркоманія, паління. Також автор наводить компоненти девіації називаючи такі:

1. Людина з певною поведінкою.
2. Очікування суспільства або норма.
3. Той хто реагує на таку поведінку (певна соціальна група)

Називає й фактори за якими визначається вчинок девіантним та власне людина девіантом. Крім цього він висуває свої припущення, аргументуючи це наступним чином «Правила існують для того, щоб їх порушувати...». Нейл Смейлзер робить висновок про те, що поки процес створення нових правил і нових способів їх порушення здається нескінченним, і можна сміливо зробити висновок, що кінця девіації не передбачається.

Ще однією науковою роботою з досліджень девіації є навчальний посібник Євгенія Перегуда та інших «Соціологія», де присвячений окремий розділ по дослідженнях цього питання. У даній праці автори наводять чітке обґрунтування визначенню соціальної норми та пов'язують її з соціальною девіацією. У праці показано умови індивідуально відхилення особистості від встановлених суспільством норм. Автори поділили причини такої поведінки на спеціальні групи, наприклад: первинні і вторинні, індивідуальні та групові, культурні і психічні. Окрім цього, також перераховані теорії даної поведінки та їхнє тлумачення, а ще вказані умови попередження соціальних девіацій та здійснення контролю.

Так як наша робота присвячена дослідженню природи девіантної поведінки та її типології, що відображається в історичному контексті настроїв населення 1940-х років в СРСР, тому до скарбнички історіографії можна додати статтю Лінн Віола «Народний опір в сталінські роки: монолог адвоката диявола». Народний опір стає вираженням девіантної поведінки в дане десятиліття. Дана робота висвітлює сутність того, що було незрозумілими аспектами соціальної, політичної, культурної історії. Також наводяться приклади не лише активного, а ще й пасивного опору населення, який також був присутній у ті часи. Автор підносить пасивну поведінку в формах затягування роботи пасивності, саботажу тощо. Він наголошує на тому, що об'єктивність даного виду протесту не можна ставити під сумнів, беручи до уваги контекст і результати поведінки народу на робочих місцях та інших ситуаціях.

Геннадій Єфіменко написав статтю «Девіація та норма в житті вчителя напередодні «Великого перелому» (на прикладі зі звільнення з роботи)». У роботі на конкретних прикладах аналізуються зміни норм поведінки шкільних вчителів радянської України у добу «великого перелому» (1929-1932). Метою роботи є виявити ті риси, які віддзеркалюють особливості даного періоду та з'ясовуються межі «девіації» та «норми» у поведінці вчителя у той час.

Оксана Міхеєва робила дослідження девіантної поведінки попереднього десятиліття і висвітлила це у своїй статті «девіантна поведінка радянського

населення в світлі наукової літератури та джерел 1920-х років». Провідний акцент у роботі Оксана Міхеєва на питаннях проституції, самогубств, дітовбивств. Основну тематику, яку обрала автор, сфокусована на ідеології сприйняття та розуміння проституції. Чи є вона злочином і чи може суспільство карати та засуджувати такі дії жінки, ось одне з основних питань статті.

До історіографії можна ще й додати кваліфікаційну роботу магістра Бердянського державного педагогічного університету Світлани Коваль, на тему «Девіантна поведінка населення УСРР». У ній проведено дослідження таких проявів девіантної поведінки як злочинність, алкоголізм, проституції як негативних явищ в українському соціумі. А ще розглянуто передумови та обставини активізації кримінальної злочинності у цей час.

Ще одним з проявів девіації, можна виокремити те, що зростає тенденція до безпритульності, припливу жебраків і калік. Шукаючи засоби на прожиття вони здійснювали крадіжки, тероризували населення, і безумовно це викликало невдоволення, та ще більше обурювала бездіяльність влади, закриття дитячих будинків і незахищеність дітей. У звичному для нас розумінні «девіантна поведінка» - це відхилення від загальноприйнятої норми, яке як правило, має оцінку і з боку суспільства, і з боку держави.

Американський соціолог Роберт Мертон таку поведінку пояснює напруженістю соціальної структури, часто її зміну, причиною чому є суперечність між «нормами-цілями», тобто якщо брати до уваги такі мотиви особистості, як прагнення до багатства, влади, покращення свого матеріального становища, в нашому випадку – повернення до звичного життя, то встановлені соціальні норми, як засоби досягнення поставлених завдань і мети часто не йшли пліч-о-пліч. Відповідно до цього, дослідник виділяє п'ять типів адаптації та пристосування.

З огляду держави «неприйнятною поведінкою» розцінювалася вся та, яка становила загрозу комуністичному ладу, стримувала або ж заважала його розбудові. Відповідно, до типології девіації Мертона, заколот або ж бунт мав на меті замінити встановлені цілі і засоби на інші, і у формі національно-

визвольного повстанського руху становив неабияку небезпеку і оголошувався «політичним бандитизмом».

Однак, розглядаючи девіацію у відношенні суспільства до комуністичних інновацій, можемо побачити, що такі прояви значною мірою були обумовлені зміною політичної системи та адаптацією населення до нових умов життя, що розпочалися в період «великого зламу». Насадженням «нового» порядку – втрачалися звичні орієнтири. Складність обумовлювалася зневажанням звичаїв та порушенням законів – людина стояла, немов би на роздоріжжі, поставало питання: діяти так як прийнято в суспільстві і бути девіантом з огляду на законодавство, чи все ж таки потрапити під осуд широкого загалу, але не постати злочинцем перед владою. Таку закономірність суперечностей ми можемо простежити на прикладі відносин сільської громади і активістів-більшовиків, зокрема у політиці по відношенню до церкви, численні погроми для нового режиму розглядалися, як шлях до викорінення «злої» ідеології і встановлення «істинної», тому дуже навіть схвалювалися, а от з боку людей це отримувало вкрай негативні оцінки і засуджувалося як злочин.

Знову ж таки у ставленні до приватної власності погляди дуже розходилися, адже побудова суспільства на засадах рівності, заможними селянами сприймалася, як утиск природніх прав на майно, свободу.

Якщо на початковому етапі девіантна поведінка проявлялася у висловленнях громадянами свого невдоволення, то надалі з кожним роком ситуація погіршувалася і на даному етапі можна говорити про ретритизм, як форму адаптації. Політика Радянського союзу часто ставила людей в такі рамки, що задля виживання вони просто були зобов'язані йти на незаконні вчинки, аби подолати злидні і не допустити подальшої пауперизації, що ми можемо побачити на яскравих прикладах грабежів, шахрайства, безпритульства, загальнокримінального бандитизму. Люди втрачали інтерес і до загальноприйнятих цілей (досягнення успіху), і відкидали соціально-схвалювані засоби їх досягнення. Алкоголь ставав чи не єдиною втіхою для тих, хто виявився слабшим і не міг протистояти режиму. Фактично утворювалася своєрідна

субкультура, яка була переважно пасивною за своєю спрямованістю і самоізолюваною від традиційного суспільства.

Втім, варто пам'ятати й про пасивний опір, як вид девіантної поведінки, неабиякий інтерес в даний період становить група ритуалістів, які намагалися максимально «спокійно» пристосуватися до нового життя, десь «відсидітися», не бути надто активним, тримати певний нейтралітет, для того щоб уникнути небезпеки, але схилялися все ж то дих, хто обіцяє «тепле місце під сонцем» та безпечне рутинне життя.

Згідно з соціологією в даному випадку спрацював принцип «дзеркальних нейронів» – ми те, що нас оточує! Виходить ось такими «благами» поділилися з народом.

Ще одним із типів адаптації індивіда є – конформізм, який єдиний з даної класифікації Мертонна не є девіантним, а обстоює повну єдність громадських цілей і способів їх досягнення. Чим ширше представлений даний напрям, тим стійкішим і стабільним буде суспільне життя. Однак і тут не було цілісності, конформісти умовно розділялися на дві групи: з позиції держави і більшовицької влади – ті, хто хотів встановити свої порядки, підтримання яких на їх погляд було запорукою успіху; і з боку широких мас суспільства – люди виступали проти встановлених новацій і намагалися відродити традиційні для них стабільність і порядок.

Дана проблема лишається складною, але від цього не менш актуальною, з огляду на те, що можна по-різному розцінювати дані події та настрої населення. Якщо ми подивимося з боку Радянського режиму та пануючої ідеології – швидше за все, однозначно так – це девіантна поведінка, але якщо простежувати дані тенденції порівнюючи з цінностями сьогодення, то під таким кутом зору поведінка сталінського режиму є злочином.

Питання до обговорення:

Яким є співвідношення між кримінальним злочином і девіацією на прикладі СССР»

В чому особливості ситуації у Вінницькій області?

ГЛОСАРІЙ

Девіантна поведінка — відхилення від соціальних, моральних або правових норм, прийнятих у суспільстві. Вона включає як незначні порушення звичаїв, так і серйозніші протиправні дії, що можуть завдавати шкоди самій особі або оточуючим.

Делінквентна поведінка — сукупність протиправних вчинків, проступків і правопорушень, які суперечать юридичним та соціальним нормам суспільства. Це вид девіантної (відхиленої) поведінки, що проявляється у діях або бездіяльності, які завдають шкоди іншим людям або суспільству загалом. Такі дії можуть включати дрібні правопорушення, а в крайніх випадках — злочини.

Жебрацтво — це спосіб життя, заснований на просити милостиню (гроші або речі). Історично це було фахове жебракування, а в сучасних умовах може бути пов'язане із злочинною поведінкою.

Маргінальність — стан людини або групи, яка опинилася на межі або за межами усталених соціальних, культурних чи економічних структур суспільства. Це процес виключення з певних сфер життєдіяльності, що призводить до втрати соціального статусу, зв'язків і зміни цінностей. Такий стан може виникати через різні причини, як-от міграція, дискримінація, соціальна нерівність або психічні розлади.

Проституція — це практика участі в сексуальній активності в обмін на грошову чи іншу матеріальну винагороду. Це може бути як бізнес, так і спосіб заробітку, який існує в багатьох культурах, але в більшості країн світу є незаконним, хоча й широко поширеним.

Типологія поведінки за Р. Мертном:

1) Конформізм. Особа приймає як цілі, що визначені культурою, так й інституціоналізовані засоби для їх досягнення. Адаптація такого типу найбільш поширена.

2) Інновація (оновлення). Індивід приймає цілі, проте усуває інституційні засоби їх досягнення. Неадекватна адаптація особи до вимог суспільства може мати своїм результатом реакцію типу інновації, через яку конфлікт та переживання,

пов'язані з невдачею у досягненні цілі, усуваються шляхом відмови від інституційних засобів, проте збереженням прагнення до досягнення успіху.

3) Ритуалізм. Особа не сприймає цілей, які визначені культурою, проте приймає та підтримує інституціалізовані засоби їх досягнення. Ціль відкидається як така, яка знаходиться за межами досяжності, проте дотримання звичаїв продовжується.

4) Ретризм (втеча від життя). Відкидання цілей і засобів. Цей вид адаптації зустрічається найрідше. Такі люди знаходяться у суспільстві, проте не належать йому. До цієї категорії належать деякі види активності психопатів, психоневротиків, люди, які страждають хронічними психічними розладами, що виражається у тому, що особа відходить від реального світу у внутрішній світ хворобливих переживань. До цієї ж категорії Р. Мертон відносить паріїв (відкинутих, зацькованих), осіб, які відкололися від своєї соціальної групи, бродяг, хронічних алкоголіків та наркоманів. Це не означає, що у деяких випадках джерелом їх поведінкової адаптації не стала частково та сама соціальна структура, яку вони, по суті, відкинули. Конфлікт цілей та засобів такі особи вирішують шляхом відкидання як одного, так і другого. Втеча завершена, конфлікт усунений, індивід пристосувався до вимог суспільства.

5) Бунт. Особа відмовляється як від цілей, що визначені культурою, так і від засобів їх досягнення, і замінює їх новими. Особа не приймає панівні стандарти і намагається встановити «новий соціальний порядок».

ВИСНОВКИ

Розглядаючи стан кримінальної злочинності у Вінницькій області проаналізуємо соціальні характеристики які сформувалися на завершальному етапі Другої світової війни. Специфічною була повоєнна соціальна стратифікація, абсолютна більшість селянства Вінниччини становили колгоспники, які отримували мізерну платню, абсолютну більшість з яких становили жінки, які несли головний тягар сільського господарства. Відомості по оплаті у колгоспах, МТС та радгоспах руйнують усталений міф радянської доби про три рівних соціальних прошарки – робітництво, селянство та інтелігенцію. Навіть серед селян відстежується досить суттєва майнова диференціація, яка була встановлена державою.

Характеризуючи кримінальне середовище Вінницької області у післявоєнному суспільстві, необхідно зазначити, що більшість злочинів у 1940-50-х рр. здійснювали молоді люди у віці до 25 років. За соціальним складом більшість кримінальних елементів належали або до маргінальних верств, або до низькооплачуваних робітників і селян-колгоспників. Також для післявоєнної злочинності були характерні такі риси, як високий рівень злочинів, скоєних жінками, зростання серед засуджених за кримінальні діяння частки членів парти та низький ступінь професіоналізму кримінального підпілля. Негативно на кримінальну ситуацію впливала і велика кількість військових частин, розташованих на різних територіях УРСР, що є типовим для післявоєнної злочинності.

Підсумовуючи, можемо виділити головні чинники девіантних проявів у повоєнній в Україні та і у Вінницькій області: повоєнні складності посилені голодом й розрухою ускладнили суспільні відносини, залишалася високою їх замілітаризованість; примусові й добровільні (вимушені) міграції змінили усталену, традиційну соціальну структуру міст і сіл республіки; прийняття суспільством значної маси амністованих і демобілізованих з їх своєрідним сприйняттям оточуючих обставин і зміненою психологією; психологічний злам, викликаний перебуванням в таборах і тюрмах, який негативно вплинув на

стабільність у суспільстві; існування в суспільстві значної кількості невлаштованих (робота, житло) та упосліджених громадян; ускладнення етнічного чинника внаслідок нестабільної соціальної й міжнаціональної ситуації на новоприєднаних територіях.

Всі ці фактори, їх взаємовпливи, взаємопосилення виступили спонукаючим чинником для проявлення девіантних вчинків, визначили їх особливості, корегували їх природу. Щодо конкретного вияву, то за характером життєздатності й перспективності розвою в умовах повоєнної України, правопорушення можна розрізнити за такими типами: з організацією мирного життя деякі з них відійшли (наприклад, воєнні злочини, дитяча й доросла безпритульність); інші втратили зростаючу динаміку, стабілізувалися (наприклад, тяжкі злочини, спекуляція, самогоноваріння); окремі залишилися сталими (наприклад, зловживання посадовими можливостями, побутова злочинність, пиятика); деякі з мирним життям значно розширилися, поглибилися (наприклад, посадові злочини, проституція).

Українське суспільство часів пізнього сталінізму забезпечує матеріал для істориків, які досліджують перехідні, трансформаційні, нестабільні періоди, що знаменують соціальні та політичні зміни певного суспільного устрою, зокрема й роль, яку відіграють у цих змінах екстремальні, граничні для соціуму фактори. Визначальними для радянського суспільства повоєнного часу соціально-структуруючими силами стали війна та повоєнне відновлення попереднього комуністичного політичного режиму.

Вплив війни як катастрофічної події, що руйнує заведений, усталений порядок, примушує переглянути до того безсумнівні соціальні норми чи правила поведінки, що провокує постійною небезпекою смерті психологічне напруження та психологічне виснаження після усунення небезпеки, очевидний на всіх рівнях повоєнного соціуму. Передусім війна спричинила трансформацію соціальної структури українського суспільства за віковими, статевими, національними параметрами. До війни єдиною нормативною і легітимною силою в утворенні соціальних груп був радянський політичний режим. Саме згідно комуністичної

доктрини класового поділу суспільства та групування цих класів на двополюсній шкалі прогресивних і ворожих у радянському суспільстві почалися активні процеси соціальної інженерії – держава визначала категорії населення, давала їм якісну та ціннісну оцінку і приймала рішення про доцільність існування тих чи інших соціальних груп.

У повоєнному радянському суспільстві влада продовжувала здійснювати політику штучної маргіналізації, тобто переміщення в периферійне, дискримінаційне або обмежене становище сотень тисяч і навіть мільйонів людей. До таких маргіналізованих груп належали різні категорії так званих позбавленців: діти й дружини «ворогів» народу, засуджені, виселені, спецпоселенці, депортовані народи. І приводом до подібних репресивних дій була не їх девіантна/кримінальна чи антидержавна поведінка, а всього лише приналежність до певної соціальної групи чи національності, спільне проживання чи родинні зв'язки з людиною, яку визнали «ворогом», проживання на режимній території тощо.

Одним з визначальних факторів, який вплинув на свідомість людей у післявоєнний період і негативні наслідки якого давалися взнаки упродовж багатьох років потому, був голод 1946-1947 рр. Він вкотре позначився як на психічному стані, так і на моральному здоров'ї пересічної людини і суспільства в цілому. У свідомості значної частини громадян України вкоренилося переконання, що держава у скрутний час не допоможе, тому населення було змушене використовувати різні способи порятунку, часто переступаючи і моральні, і законодавчі норми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

1. Держаний архів Вінницької області (далі – ДАВіО) Ф. 2700. Оп.7. Спр. 34. 15 арк.
2. ДАВіО). Ф.136, Оп.23, Од. зб.81.280 арк.
3. ДАВіО. Р.2355 Оп. 8. Спр. 1. 174 арк.
4. ДАВіО. Ф. 136. Оп. 21. Спр. 76. 13 арк.
5. ДАВіО. Ф. 136. Оп.12. Спр. 33. 36 арк.
6. ДАВіО. Ф. П 136. Оп. 134. Спр. 17. 39 арк.
7. ДАВіО. Ф. П 136. Оп.29. Спр.186. 197 арк.
8. ДАВіО. Ф. П.136. Оп. 29. Спр.185. 102 арк.
9. ДАВіО. Ф. Р 2355. Оп. 4. Спр. 11. 346 арк.
10. ДАВіО. Ф. Р 2355. Оп. 4. Спр.. 136 арк.
11. ДАВіО. Ф. Р 2355. Оп. 4. Спр. 422. 156 арк.
12. ДАВіО. Ф. Р 2355. Оп. 8. Спр.5. 160 арк.
13. ДАВіО. Ф. Р 2355. Оп. 8. Спр.3. 122 арк.
14. ДАВіО. Ф. Р. 2700. Оп. 1. Спр. 25. 135 арк.
15. ДАВіО. Ф. Р. 2700. Оп. 5. Спр. 12. 7 арк.
16. ДАВіО. Ф. Р. 2700. Оп. 7. Спр. 26. 10 арк.
17. ДАВіО. Ф. Р. 2700. Оп. 7. Спр. 34. 15 арк.
18. ДАВіО. Ф. Р.2355 Оп. 5. Спр. 296. 228 арк.
19. ДАВіО. Ф. Р.2355 Оп. 5. Спр. 440. 98 арк.
20. ДАВіО. Ф. Р.2355 Оп. 5. Спр. 446. 117 арк.
21. ДАВіО. Ф. Р.2355 Оп. 8. Спр. 1. 174 арк.
22. ДАВіО. Ф. Р.2355 Оп. 8. Спр. 4. 213 арк.
23. ДАВіО. Ф.П.136 Оп.30 Спр.179.
24. ДАВіО. Ф.Р. 151. Оп. 9. Спр. 968. 456 арк.

ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ

25. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів.
Обласна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»

(голова І. Гамрецький, заступники голови В. Лациба, С. Нешик та ін. Авт.-упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. 704 с.

26. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. О. Веселова, В. Марочко, О. Мовчан. 2-е вид., доп. К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. 274 с.

27. Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про заходи по охороні посівів і хліба в колгоспах і радгоспах Української РСР» від 9 липня 1947 р., за № 1104 // Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1947. № 14. 31 липня. К., 1947. С. 5.

ПІДРУЧНИКИ

28. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загаль. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О Мартинюк. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с.

29. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т. В., Марголіна Л. В., Мелешенко Т. В. К. : УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с. : іл.

30. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич. Тернопіль : Астон, 2019. 256 с. : іл.

31. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олексій Струкевич, Степан Дровозюк. Київ : Грамота, 2019. 240 с.

32. Історія України (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 288 с.

33. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.

МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

34. Бабенко С.Ю. Причини та умови злочинності неповнолітніх. Донецьк. 2009. 422 с.

- 35.Безлюдна І. Повсякденні реалії дитячих будинків Київщини у повоєнний період. Український історичний журнал. 2007. №1. С. 149 – 168.
- 36.Березовська Н. Л. Виникнення та розвиток покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовувалися до неповнолітніх з ХХ століття//Актуальні проблеми держави та права. 2011. Вип. 59. С. 122-132.
- 37.Берзін П. С. Кримінальний кодекс УРСР//Вісник Асоціації кримінального права. Том 1 № 8 (2017) /с. 279-281.
- 38.Войналович В. Чорні дні «чорного» духовенства : Ліквідація православних монастирів в Україні в ході антирелігійної кампанії другої половини 50-х – першої половини 60-х років // 3 архівів. 1995. № 1-2. С. 34 -43.
- 39.Войнаровський А. В., Жмуд Н. В. Поняття «девіація» крізь призму більшовицької політики УСРР/УРСР періоду сталінського тоталітаризму 1930-х років: пошук дефініції. С. 27 – 29. // Міфи та стереотипи в українській історії : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 14 листопада – 25 грудня 2022 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 104 с.
- 40.Войнаровський Анатолій, Жмуд Наталка. «Нелегальні протестантські деномінації на Вінниччині у 1945-1952 рр. (за матеріалами обласної ради по справах релігійних культів)»// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2024, Вип. 50.: 94-103.
- 41.Войнаровський Анатолій, Жмуд Наталка. Вінниччина завершального періоду другої світової війни 1944–1945 рр.: соціально-господарське становище//Історія & Археологія. Спецвипуск. 1944 рік: європейський та український вимір подій. 2024. 80 с. /С.7 – 15.
- 42.Вронська Т. В. В умовах війни. Життя та побут населення України (1943-1945). Київ, 1995. 184 с.
- 43.Герус М.М. Кримінальне середовище в УРСР у післявоєнний період (1945-1958 рр.): історико-правова характеристика./Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 5. Т.1. с. 26-34.

- 44.Голиш Г.М. Становище неповнолітніх громадян України в період німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) : монографія. Черкаси 2007. С. 324.
- 45.Гуров А.І. Кримінальний професіоналізм і боротьба з ним. К: Прогрес, 1993. 96 с.
- 46.Даниленко В. «Єврейське питання». Політичний терор і тероризм в Україні. Київ : Наукова думка. 2002. С. 724-744.
- 47.Даниленко В.М., Кононенко В.В. Релігійна політика радянської влади на Поділлі у перші повоєнні роки (1945-1948) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2005. С. 264-269.
- 48.Драч О. О. Історична антропологія як новітня парадигма історіописання// Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 26-27 квітня 2018 року. С. 26 – 27.
- 49.Єрмак О. Полтавщина у голодні 1946-1947 роки // Голод 1946-1947 років в Україні: причини і наслідки: Матеріали/Міжнародна наукова конференція (Київ, 27 травня 1997 р.). К.; Нью-Йорк, 1998. С. 107.
- 50.Кваліфікаційні роботи з історії. Навчально-методичний посібник для студентів історичних спеціальностей. Автори – упорядники: О.А. Мельничук, І.М. Романюк. Вінниця, 2017. 48 с.
- 51.Ковпак Л. Голод 1946-1947 рр. в Україні: влада і людина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. Вип. 13: Голод 1946-1947 рр.: ретроспективний погляд істориків. (З приводу 60-річчя трагедії).//Матеріали «круглого столу» (Київ, Інститут історії України НАН України, 22 березня 2007 р.) / Упор. В.П.Швидкий; наукова редакція О.М.Веселової та В.П.Швидкого. - К., 2008. С. 63-78.
- 52.Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.). К., 2003. 422 с.
- 53.Коляструк О.А. Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки (1944-1947). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 20. 131-136.

54. Кононенко В. Голодомори в Україні як чинник радянської національної політики//Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. Вип. 13: Голод 1946-1947 рр.: ретроспективний погляд істориків. (З приводу 60-річчя трагедії). Матеріали «круглого столу» (Київ, Інститут історії України НАН України, 22 березня 2007 р.)/Упор. В.П.Швидкий; наукова редакція О.М.Веселової та В.П.Швидкого. К., 2008. С. 78-86.
55. Кононенко В. Єврейське населення Поділля (40-і рр. ХХ ст. - початок ХХІ ст.). Вінниця : Нілан-ЛТД. 2017. 370 с.
56. Курабцев О. Репресії проти євреїв – громадян радянської України у 1945-1953 рр. Наукові праці. Історія : науковий журнал. 2006. Т. 48. Вип. 35. Миколаїв. С. 41-45.
57. Лагоша М. М. Діяльність міліції України по ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності в післявоєнні роки (1946 – 1953 рр.)// Схід. 2003. № 7. С. 82-85
58. Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб./С. Важинський, Т. Щербак. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
59. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
60. Наталка Жмуд, Анатолій Войнаровський. «Міньони» (мін'яни) як нелегальні юдейські громади на Вінниччині у 1945 – 1952 рр. (за матеріалами обласної ради по справах релігійних культів)) (С. 96 - 105). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 51. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ, 2025. 148 с.
61. Омельчук Д. До питання про стан продовольчого забезпечення населення Криму в 1946-1947 р. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. Вип. 13: Голод 1946-1947 рр.: ретроспективний погляд істориків. (З приводу 60-річчя трагедії). Матеріали «круглого столу» (Київ, Інститут історії України НАН України, 22 березня 2007 р.)/Упор. В.П.Швидкий; наукова редакція О.М.Веселової та В.П.Швидкого. К. 2007. 428 с.

- 62.Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х — середина 1950-х рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. В. М. Даниленко: У 3-х частинах. Ч 3. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.
- 63.Рабенчук О. Антисоціальні прояви у поведінці населення УРСР (друга половина 40-х - початок 50-х рр. XX ст.)//Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К., 2007. Вип. 11. С. 364- 387.
- 64.Рабенчук О. Соціальна активність та настрої населення України у повоєнний період (друга половина 1940-х - початок 1950-х рр.)// Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К., 2007. Вип. 11. С. 324-339.
- 65.Романюк І. Вінниччина в роки голодомору (1946-1947)//Міжнародна наукова конференція (Київ, 27 травня 1997 р.). К.; Нью-Йорк, 1998. С. 220 -221.
- 66.Росіхін В.В. Питання правового статусу та режиму утримування різних категорій ув'язнених у пенітенціарних установах СРСР у 1937-1953 рр. Держава та регіони. Серія: Право. 2012. №2(36). С. 194-201.
- 67.Сергійчук В. Стихійне самозабезпечення населення центральних і південно-східних областей за рахунок західноукраїнських земель у 1946-1947 рр. // Голод 1946-1947 років в Україні: причини і наслідки: Матеріали / Міжнародна наукова конференція (Київ, 27 травня 1997 р.). - К.; Нью-Йорк, 1998. - С. 202.
- 68.Силка О.С. Діяльність громадськості у подоланні дитячої безпритульності, бездоглядності та злочинності в 1942-1945 рр. Науковий вісник «Гілея» Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова: Збірник наукових праць. Вип. 138(11) / Гол. Ред. В. М. Вашкевич. К.: Видавництво «Гілея». 2018. Вип. 126(11). С.111-115.
- 69.Силка О.С. Стан дитячого сирітства та безпритульності у Вінницькій області в 1942-1945 рр. // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За ред. кол.: С. А. Копилов, О.П. Реєнт, Л. В. Баженов. Кам'янець-Подільський 2017. С. 221-223.

- 70.Силка О.С. Стан дитячої бездоглядності, сирітства та злочинності в 1942 - 1945 рр. на визволених від окупації територіях України. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: історія. Вип. 25. За заг. Ред. Проф. О. А. Мельничука. Вінниця, 2017. Вип. XXV. С. 131 -135.
- 71.Телійчук В. Г. **Б**оротьба з бандитизмом та розбійними нападами в Україні в післявоєнні (1946-1953) роки// Вісник КПП. Серія: право.2024. № 43.
- 72.Федоренко Михайло. «Репресивна політика радянської влади відносно протестантських конфесій в Україні періоду пізнього сталінізму (1944-1953 рр.) у сучасних дослідженнях українських істориків»// Консенсус. Електронний історичний журнал. № 2 (2023): 97-110.
- 73.Шаламов В. Нариси злочинного світу. Збірн. пр.: у4т. Т. 2. Львів, 1998. 576 с.
- 74.Шеремета О.В. До питання про становище дітей в Україні в перші повоєнні роки (1946-1950 рр.). Історії України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. К., 1998. Вин. 3. С. 70-78.
- 75.Янковська О. Матеріально-побутове становище сільського населення України в повоєнний період: земельні питання, житло, праця // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К., 2007. Вип. 11. С. 389-391.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Кримінальний кодекс УРСР

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УСРР 1927 р. – кодифікований законодавчий акт УСРР, затверджений ВУ ЦВК УСРР 08.06.1927 та введений у дію з 01.07.1927. Як складові КК 1927 включав загальносоюзні кримінальні закони. Так само, як і КК 1922, КК 1927 був побудований на принципах радянського соціалістичного права, класових засадах та посиленні репресивної функції радянської держави. Структура КК 1927 включала Загальну та Особливу частину. Загальна частина складалася з шести підрозділів (ст. ст. 1–53), в яких містились положення про: завдання КК (підрозділ 1), межі чинності (підрозділ 2), загальні принципи кримінальної політики УСРР (підрозділ 3), заходи соціалістичної оборони, що застосовувалися за КК 1927 (підрозділ 4), порядок застосування судово-виправних заходів соціалістичної оборони (підрозділ 5) та умовне засудження і умовно-дострокове звільнення (підрозділ 6). При визначенні загального поняття злочину КК 1927 врахував поняття, закріплене в КК 1922. За ст. 4 суспільно-небезпечною (злочинною) дією визнавалася кожна дія або бездіяльність, що загрожувала радянському ладові або порушувала правовий порядок, встановлений владою робітників і селян на перехідний до комуністичного ладу період часу. Так само, як і в КК 1922, у КК 1927 закріплювалось його застосування за аналогією. Передбачалося, що, призначаючи заходи соціалістичної оборони, суд, керуючись соціалістичною правосвідомістю, мав діяти на точній підставі окремих статей Загальної та Особливої частин цього Кодексу. Якщо тієї чи іншої суспільно-небезпечної дії безпосередньо не було передбачено в цьому Кодексі, то підстави і межі відповідальності за неї, а також заходи соціалістичної оборони визначалися за аналогією з тими статтями Кодексу, в яких були передбачені злочини, найбільш схожі за важливістю й характером (ст. 7). У ст. 8 КК 1927 закріплювалась класифікація злочинів (зазначалося, що передбачені КК злочини поділяються на: 1) спрямовані проти основ радянського ладу, встановленого в СРСР владою робітників і селян, і тому визнані найнебезпечнішими; 2) усі інші злочини. Окремо у цій статті вказувалось, що за злочини першої категорії Кодекс встановлює межу, нижче якої суд не має права призначити заходи соціалістичної оборони, а за всі інші злочини Кодекс встановлює тільки вищу межу заходів соціалістичної оборони. У Загальній частині КК 1927 окремо визначалось, що до осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії або які були небезпечними через свій зв'язок зі злочинним оточенням чи у зв'язку зі своєю минулою злочинною діяльністю (ст. 33), застосовувалися заходи соціалістичної оборони: судово-виправні, медичні, або медично-педагогічні (ст. 5). Тобто на відміну від КК 1922, у КК 1927

розмежовувались особи, які вчинили суспільно-небезпечні дії, а також особи, які були небезпечними через свій зв'язок зі злочинним оточенням та особи, які були небезпечними у зв'язку зі своєю минулою злочинною діяльністю. У ст. 6 визначалась мета заходів соціалістичної оборони (без вказівки на їх конкретний вид): 1) загальне запобігання злочинам; 2) позбавлення можливості осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії, вчиняти нові злочини; 3) пристосування осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії, до умов вільного співжиття трудящих. Разом із цим наголошувалось, що такі заходи не можуть мати за мету заподіяння фізичного страждання або приниження людської гідності і не мають своїм завданням відплату і кару (ст. 6). Окрема увага приділялась видам і особливостям застосування судово-виправних заходів соціалістичної оборони (ст. ст. 9–12, 19, 21, 22). Видами таких заходів визнавались: оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УРСР і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди; позбавлення волі у виправно-трудових таборах у далеких місцевостях СРСР; позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення; виправно-трудова робота без позбавлення волі; обмеження прав; видалення за межі СРСР на строк; видалення за межі УРСР або за межі окремої місцевості з оселенням у тих чи інших місцевостях або без такого оселення, із заборонаю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони; звільнення з посади із заборонаю займати ту чи іншу посаду або без такої заборони; заборона тієї чи іншої діяльності або промислу; громадська догана; конфіскація майна; штраф; пересторога (ст. 21). Медичними заходами соціалістичної оборони визнавались: примусове лікування; поміщення до медично-ізоляційних установ (ст. 23). Медично-педагогічні заходи соціалістичної оборони визначались у КК 1927 як: настановлення опіки; віддання неповнолітніх на піклування батькам, родичам або іншим особам, а також установам і організаціям; поміщення до спеціалізованих закладів (ст. 24). Крім цього, у Загальній частині передбачались положення про замах на злочин (ст. 16), готування до злочину (ч. 1 ст. 18), застосування заходів соціалістичної оборони за замах на злочин та готування до злочину (ч. 2 ст. 18), застосування цих заходів до окремих видів співучасників злочину (ці види КК 1927 визначав як «підмовник», «виконавець», «помагач») (ст. 19), зміст цих видів співучасників та застосування заходів соціалістичної оборони за недонесення про вчинений або підготовлюваний злочин (ст. 20). Особлива частина КК 1927 складалась із розділів, окремі з яких містили підрозділи. Назви розділів відповідали найменуванням відповідних груп злочинів і так само, як і глави (підрозділи у межах глав) Особливої частини КК 1922, були побудовані залежно від родового (видового) об'єкта злочину (зокрема, контрреволюційні злочини (розд. I); злочини проти порядку управління (розд. II), що поділялись на особливо для СРСР небезпечні злочини

проти порядку управління (підрозділ А) та інші злочини проти порядку управління (підрозділ Б); урядові (служб.) злочини (розд. III); злочини, пов'язані з порушенням правил про відокремлення церкви від держави (розд. IV); господарські злочини (розд. V); злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи (розд. VI); майнові злочини (розд. VII) та ін.).

СТАТТІ 54-1 – 54-14 КК УРСР 1927 і 1934 рр

СТАТТІ 54¹ – 54¹⁴ КК УРСР 1927 і 1934 рр. (аналог ст. 58 КК РРФСР) – комплекс складу злочинів, що передбачали відповідальність за «контрреволюційну діяльність», «зраду батьківщини». Введені у Кримінальний Кодекс УРСР 1927 і в редакції від 20.07. 1934 – незабаром після Постанови ЦВК СРСР від 8.06.1934 «Про доповнення положення про злочини державні <...> статтями про зраду батьківщини». Цією постановою КК доповнювався статтями: 54^{1а} (зрада батьківщини, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій потужності СРСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як-от: шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон); : 54^{1б} (Ті ж злочини, вчинені військовослужбовцями); 54^{1в} (про відповідальність членів родин «зрадників», які навіть не знали про зраду, що сталася або мала статися); 54^{1г} (про відповідальність за недонесення про зраду, що готується або сталася). За першими двома статтями (1а і 1б) закон передбачав вищу міру покарання – страту з конфіскацією майна, заміна якої (10 роками позбавлення волі) допускалася тільки за ст.1а і лише «за наявності пом'якшуючих обставин».

Ст. 54¹⁰: *«За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклику до повалення, підризу або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст.ст. 54² – 54⁹ цього Кодексу), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту застосовується – позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців. За ті самі дії під час масових заворушень, або з використанням релігійних або національних забобонів мас, або у воєнній обстановці, або в місцевостях, оголошених на воєнному стані, застосовуються – заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54² цього Кодексу»,* тобто до страти.

Аж до смерті Сталіна, звинувачення в контрреволюційній діяльності і зраді батьківщини використовувалася для фізичного знищення реальних та уявних політичних противників режиму. У 1930-і жертвами ст. 54¹⁰ стали багато командирів Червоної армії, лідери і члени внутріпартійної політичної опозиції, а також залишки некоммуністичних партій. Іншою важливою функцією цього звинувачення було запобігання всім формам несанкціонованих контактів громадян СРСР з іноземцями.

З початку Другої Світової війни і до 1953 р. у «зраді» в масовому порядку звинувачувалися військовослужбовці, які потрапили в полон, і цивільне населення, вивезене за кордон. Спеціальним урядовим розпорядженням були посилені заходи покарання для членів родин «зрадників батьківщини». Як «зрада» кваліфікувалася участь у національному опорі радянському режимові (країни Балтії, Україна), незалежно від того, чи носило воно збройний чи мирний характер, і від наявності зв'язків із зарубіжними країнами.

Лібералізація каральної політики (після смерті Сталіна) призвела до корінної зміни практики застосування цього звинувачення. Насамперед, різко – у сотні разів – скоротилася кількість щороку засуджених. У 1955 була проведена масова амністія для засуджених за «пособництво окупантам». У 1956 була прийнята спільна постанова ЦК КПРС і РМ СРСР «Про усунення наслідків грубих порушень законності щодо військовополонених і членів їхніх родин», у тому ж році була скасована ст. 54¹ – унікальна навіть для сталінської юстиції норма. Процес реабілітації, що почався, не зачепив ряду фігур партійної опозиції, членів буржуазних партій, лідерів і активістів національного опору. Крім того, контакти з іноземцями (меншою мірою, ніж раніше), спроби втечі і навіть бажання виїхати за кордон, могли спричинити арешт і засудження за звинуваченням у «зраді».

У 1957–1958 почався процес реформування частини особливої КК РРФСР і кодексів союзних республік, зі всього комплексу «особливо небезпечних державних злочинів» звинувачення в «зраді» змінилося найбільше. Новий склад злочинів був сформульований у **Законі СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини»** (ст.1). Насамперед, безпосередньо в текст нової статті була введена вказівка на навмисність цього діяння. У диспозицію були додані такі діяння як «Надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади», що раніше каралося за іншими пунктами ст. 54¹. Санкції залишилися досить твердими (аж до страти), однак застосування на практиці цієї статті відтепер, навіть у періоди політичних криз в СРСР, залишалося вибіркоким. З 1961 формулювання статті 54¹ увійшло в нові Кримінальні кодекси всіх союзних республік (див. **ст. 56 КК УРСР**).

Берзін П. С. Кримінальний кодекс УРСР//Вісник Асоціації кримінального права. Том 1 № 8 (2017) /с. 279-281.

Додаток Б.**ПОСТАНОВА РАДИ МІНІСТРІВ УРСР І ЦК КП(б)У ПРО
ПРОВЕДЕННЯ ДОДАТКОВИХ ЗАХОДІВ ПО ЕКОНОМІЇ І
НАВЕДЕННЮ ПОРЯДКУ У ВИТРАЧАННІ ХЛІБА***19 жовтня 1946 р.**Совершенно секретно*

В целях проведения дополнительных мер по экономии и наведению порядка в расходовании хлеба, Совет Министров Украинской ССР и ЦК КП(б)У, в соответствии с постановлением Совета Министров СССР и Центрального Комитета ВКП(б) от 18 октября 1946 г., постановляют:

1. Установить с 1 ноября 1946 г. размер примеси овса, ячменя и кукурузы при размоле продовольственного зерна на обойную муку, а также примесь овсяной, ячменной и кукурузной муки в хлебопечении для всех потребителей во всех областях Украинской ССР до 40%.
2. Обязать Уполномоченного Министерства заготовок СССР по УССР т. Калашникова и Министерство пищевой промышленности УССР увеличить с 1 ноября 1946 г. выход муки при обойном помоле с 98 до 99%.
3. Обязать Уполномоченного Министерства заготовок СССР по УССР т. Калашникова произвести дальнейшее уменьшение выработки в ноябре пшеничной сортовой муки по планам, утвержденным правительством Союза ССР.
4. Установить дополнительную норму продажи хлеба за сверхплановую сдачу колхозами хлопка-сырца по контрактации из урожая 1946–1947 гг. по всем хлопкосеющим районам 115 кг зерна, вместо действующей нормы 200 кг за одну тонну сданного сверх плана хлопка-сырца.
5. Сократить отпуск продовольственного зерна, выделяемого для отоваривания хлопка и других технических культур с 60 до 50% общего количества зерна, выделяемого для отоваривания.
6. Уменьшить с 1 октября 1946 г. на 40% нормы зачета сельскохозяйственного сырья, сдаваемого из урожая 1946 г. колхозами, колхозниками и единоличниками в счет зернопоставок.
7. Разрешить Министерству пищевой промышленности УССР и трестам Главхлеба – Киевскому, Сталинскому и Ворошиловградскому увеличить размер припека хлеба на 1%, а также повысить на 1% выход хлеба, выпекаемого для воинских частей.
8. Обязать Министерство пищевой промышленности УССР, тресты Главхлеба СССР: Киевский, Сталинский и Ворошиловградский, Министерство торговли

УССР, Укоопспилку, Укооппромсовет, начальников ОРСов и других организаций, выпекающих хлеб:

- а) прекратить с 1 ноября 1946 г. повсеместно выпечку подового хлеба, за исключением отдельных сортов хлеба для коммерческой торговли в размерах, устанавливаемых Министерством торговли УССР и Уполномоченным Министерства заготовок по УССР;
- б) обеспечить обязательное применение установленной Министерством пищевой промышленности СССР нормы расхода соли в 2,5% к весу муки при выработке массовых сортов хлеба из обойной ржаной и пшеничной муки;
- в) установить строгий контроль за правильным расходом муки при выпечке хлеба, а также за правильным отпуском хлеба хлебопекарными предприятиями, привлекая к строжайшей ответственности лиц, виновных в разбазаривании и хищении муки и хлеба.

9. Запретить облисполкомам и Киевскому горсовету в пунктах, где хлебопекарная база Министерства пищевой промышленности СССР и УССР полностью обеспечивает бесперебойную выпечку хлеба и хлебобулочных изделий, передавать фонды муки для хлебопечения другим системам.

10. Обязать Министерство торговли УССР и Министерство пищевой промышленности УССР разработать и доложить Совету Министров УССР к 15 ноября 1946 г. мероприятия по сокращению вдвое норм естественной убыли печеного хлеба в торговле и в хлебопечении.

11. Обязать Уполномоченного Министерства заготовок по УССР создать в IV квартале 1946 г. на хлебопекарных предприятиях Министерства пищевой промышленности, в пунктах по списку, утвержденному союзным правительством, неснижаемые пятидневные запасы муки.

Министерству пищевой промышленности УССР и управляющим трестами Главхлеба СССР: Киевским, Сталинским и Ворошиловградским обеспечить полную сохранность неснижаемых запасов, привлекая к строгой ответственности виновных в незаконном их расходовании.

12. Обязать все министерства и ведомства, получающие хлеб из государственных ресурсов по рыночному фонду, промышленной переработке, промтехснабжению и на фуражные цели, произвести в подведомственных им организациях инвентаризацию наличия муки, крупы и зерна по культурам по состоянию на 1 ноября 1946 г. и представить к 10 ноября Уполномоченному Министерства заготовок СССР по УССР и Госплану УССР сведения о наличии хлеба по областям с выделением его в районах досрочного завоза.

Возложить на Уполномоченного Министерства заготовок СССР по УССР и Госплан УССР контроль за проведением инвентаризации и обязать сводный

отчет о наличии хлеба представить в Совет Министров УССР и в ЦК КП(б)У к 20 ноября 1946 г.

13. Решением Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б) от 18 октября 1946 г. предусмотрено уменьшение в ноябре 1946 г. торговли коммерческим хлебом, мукой и крупой, а также дальнейшее сокращение среднесуточного отпуска пайкового хлеба и крупы в ноябре 1946 г. против уровня расхода в октябре 1946 г., за счет упорядочения выдачи хлебных карточек. В связи с этим Совет Министров УССР и ЦК КП(б)У обязывают председателей облисполкомов и секретарей обкомов КП(б)У обеспечить до 22 октября 1946 г. представление Министерству торговли УССР:

а) отчетных данных о фактической выдаче на октябрь 1946 г. карточек и пятидневных талонов на хлеб по каждому отдельному Министерству, ведомству, группам снабжения и профессиям;

б) данных о фактической выдаче на октябрь 1946 г. талонов в сельской местности на хлеб с подразделением по отдельным назначениям (совхозы, сахарозаводы, торфоразработки, лесоразработки), райсовпартактив, учителя, врачи, специалисты сельского хозяйства, работники связи и др.);

в) данных о фактическом наличии в октябре 1946 г. рабочих и служащих на предприятиях сахарной промышленности, торфо- и лесоразработках.

14. Установить, что контингенты населения, снабжаемого пайковым хлебом, начиная с ноября 1946 г., утверждаются по нормам снабжения ежемесячно Советом Министров УССР по областям, а в областях облисполкомами по городам и районам, по представлению: по республике Министерства торговли УССР, Уполномоченного Министерства заготовок СССР по УССР и Госплана УССР, а в областях по представлению областных торговых отделов, областных уполномоченных Министерства заготовок и облпланов.

15. Обязать Министерства УССР: просвещения, соцобеспечения и здравоохранения не позже 23 октября 1946 г. представить Министерству торговли УССР данные о фактическом наличии на 1 октября 1946 г. контингентов, подлежащих госснабжению (отдельно по городу и селу): детские дома, дома младенца, дома для престарелых, дома для инвалидов Отечественной войны и др.

16. Совет Министров УССР и ЦК КП(б)У обращают внимание облисполкомов и обкомов КП(б)У на необходимость при определении сельских контингентов, принимаемых на парковое снабжение, учесть ресурсы подсобных хозяйств предприятий, учреждений и организаций, а также продукцию подсобных хозяйств райпищекомбинатов, райпромкомбинатов, потребительской кооперации и других организаций и установить строгий контроль за правильным расходованием продуктов питания, получаемых из подсобных хозяйств.

17. В целях упорядочения дела снабжения населения и обеспечения экономии в расходовании хлеба, улучшения работы органов Министерства торговли УССР, а также усиления контроля за их работой, обязать первых секретарей обкомов, горкомов и райкомов КП(б)У взять под строгий контроль работу областных, городских и районных торговых отделов и органов карточной системы, обеспечив при этом:

- а) безусловное выполнение указаний Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б), Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У об экономии в расходовании хлеба;
- б) ликвидацию беспорядков и злоупотреблений в карточной системе, искоренение хищений и растрат хлеба;
- в) укрепление торговых органов лучшими партийными кадрами.

18. Поручить Управлению кадров ЦК КП(б)У укрепить центральный аппарат Министерства торговли УССР лучшими партийными кадрами.

19. Поручить Секретариату ЦК КП(б)У:

- а) организовать повседневную проверку и контроль за работой Министерства торговли УССР;
- б) обеспечить выполнение обкомами КП(б)У возложенных на них задач по контролю за местными органами Министерства торговли и органами карточной системы.

ЦДАГО України.– Ф. 1, оп. 6, спр. 955,– Арк. 41–45. Оригінал. Голод в Україні 1946–1947. Документи і матеріали. Київ - Нью-Йорк, 1996. - С. 98-101